

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE İTHAL - İKAMECİ SANAYİLEŞME
İLE 1980 SONRASI SİNİ İHRACATIN
DEĞERLENDİRİLMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Kemal Zafer TOPUZ /

ESKİŞEHİR 1988

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

Birinci Bölüm

SANAYİLEŞME, İTHAL - İKAMECİ SANAYİLEŞME VE İHRACAT

<u>I. SANAYİLEŞME VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ</u>	6
1. SANAYİLEŞME VE KALKINMA	6
2. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ	7
<u>A. İlkel Ürünlerde Uzmanlaşma</u>	8
<u>B. Dengeli Kalkınma</u>	9
<u>C. Sanayide Uzmanlaşma</u>	10
<u>II. İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME</u>	12
1. TANIM	12
2. İTHAL-İKAMESİNE YÖNELİŞ NEDENLERİ	12

3.	İTHAL - İKAMESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE	
	AŞAMALARI	15
	<u>A. Genel Özellikler</u>	15
	<u>B. İthal-İkamesinin Aşamaları</u>	16
4.	İTHAL-İKAMESİ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN EKONOMİK	
	SORUN VE DARBOĞAZLAR	16
5.	İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME POLİTİKASINA YÖNEL-	
	TİLEN ELEŞTİRİLER	18
<u>III.</u>	<u>İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME VE İHRACAT</u>	20
1.	İTHAL-İKAMESİ UYGULAMASINDA İHRACATIN DURUMU.	20
	<u>A. Üretimde Kalite</u>	21
	<u>B. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası</u>	21
	<u>C. Nisbi Özendirmelerde İhracat Sanayii</u>	
	<u>Aleyhine Çarpıklık</u>	22
	<u>D. Aşırı Bürokrasi</u>	22
2.	İTHAL-İKAMESİ SANAYİLEŞME İLE İHRACATI GELİŞ-	
	TİRME OLANAĞI	22
	<u>A. İthal-İkamesinin Başarı Koşulları</u>	22
	<u>B. İthal İkamesinin Sanayileşme Sürecindeki</u>	
	<u>Rolu</u>	23
3.	İHRACATIN GEREKLİLİĞİ	25
4.	İHRACATI ÖZENDİRME ÖNLEMLERİ	28
	<u>A. İhracatta Özendirmenin Gerekliliği</u>	28
	<u>B. İhracatı Özendirme Önlemlerinin Kapsamı</u> .	30

İ k i n c i B ö l ü m

T Ü R K İ Y E ' D E İ T H A L - İ K A M E C İ S A N A Y İ L E Ş M E N İ N 1 9 8 0 Ö N C E S İ D U R U M U

<u>I. GİRİŞ</u>	33
<u>II. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME</u> <u>SÜRECİ</u>	35
<u>III. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ SANAYİNİN GELİŞİMİ</u>	40
1. 1980 ÖNCESİ İMALAT SANAYİ YATIRIMLARI	40
2. 1980 ÖNCESİ SANAYİNİN GELİŞİMİ	43
<u>IV. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ İHRACATI ÖZENDİRME POLİTİ-</u> <u>KASINA GENEL BAKIŞ</u>	55
1. PLANLARDA İHRACATI ÖZENDİRME ÖNLEMLERİ	56
2. 1980 ÖNCESİ UYGULANAN, İHRACATTA VERGİ İADESİ	59
3. 1980 ÖNCESİ DÖVİZ KURLARININ GELİŞİMİ	61
<u>V. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ İMALAT SANAYİ İHRACATI</u> ...	65

Ü ç ü n c ü B ö l ü m

1 9 8 0 S O N R A S I S İ N A İ İ H R A C A T İ N G E L İ Ş İ M İ V E D E Ğ E R L E N D İ R İ L M E S İ

<u>I. 1980 SONRASI EKONOMİ POLİTİKASINDA DEĞİŞMELER</u> ..	68
--	----

<u>II. 1980 SONRASI İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞME</u>	70
1. 1980 SONRASINDA UYGULANAN İHRACATI ÖZENDİRME ÖNLEMLERİ	72
2. 1980 SONRASI İHRACATTA VERGİ İADESİ	73
3. 1980 SONRASI DÖVİZ KURLARINDAKİ DEĞİŞME	79
<u>III. İHRACATIN GELİŞİMİ VE İHRACATTA YAPISAL DEĞİŞME</u> .	84
1. İHRACATIN GELİŞİMİ	84
A. <u>İmalat Sanayii İhracatının Gelişimi</u>	87
B. <u>İhracata Yönelik Politikaların İmalat Sa-</u> <u>yinin Üretim Yapısına Etkisi</u>	89
2. İHRACATTA YAPISAL DEĞİŞME	92
3. İHRACATIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMINDAKİ DEĞİŞME	96
<u>IV. 1980 SONRASI SİNAİ İHRACATIN DEĞERLENDİRİLMESİ</u> ..	102
<u>SONUÇ</u>	105
<u>FAYDALANILAN KAYNAKLAR</u>	106

T A B L O L A R

<u>NO</u>	<u>TABLONUN ADI</u>	<u>SAYFA</u>
I.	Türkiye'de İmalat Sanayi Yatırımlarının Dağılımı	40
II.	Planlı Dönemde Sanayinin Gelişimi	46 ✓
III.	Türkiye'de İmalat Sanayi Üretiminin Birleşimi	50
IV.	Türkiye'de Vergi İadesi 1964 - 1969	60
V.	Türkiye 1980 Öncesi Ortalama Döviz Kur - ları	63
VI.	İmalat Sanayi İhracatı	66
VII.	Türkiye'de Vergi İadesi (1980-1985)	75
VIII.	Alt Sektörlere Göre Vergi İadesi Oranla- rı (1980-1985)	77
IX.	Türkiye'de 1980-1985 Yılları Ortalama Dö- viz Kurları	81
X.	Türkiye'de İhracatın Ana Sektörlere Göre Dağılımı	85

XI.	Türkiye'nin İhracat ve İthalatı	86
XII.	Alt Sektörlere Göre İmalat Sanayi İhra - catı	88
XIII.	İmalat Sanayii İhracat/Üretim Oranları ..	91
XIV.	Türkiye'de İhracatın Madde Bileşimi (1963-1985)	93
XV.	İhracatta İmalat Sanayii Ürünleri (1963-79 ve 1980-85)	95
XVI.	Türkiye İhracatının Bölgelere Göre Dağı- lılığı	98
XVII.	Başlıca Sınai Mallar İhracatında İslam Ülkelerinin Payı	101

GİRİŞ

Az gelişmiş ülkeler açısından iktisadi kalkınma, geniş anlamda kullanılan sanayileşme kavramı ile özdeş tutulmaktadır. Sanayileşme süreci içinde ekonominin geleneksel yapısı değişir. İşgücü, sermaye gibi kaynaklar tarım kesiminden sanayiye kayarken, verimlilik düzeyi tarımdan daha yüksek olan sanayi, ulusal hasılanın da giderek daha büyük miktarlarını oluşturur.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma politikaları ile dış ticaret politikaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Sanayileşme amacının gerçekleştirilmesi için uygulanan politikalar dış ticareti etkilerken, dış ticaret politikaları da sanayileşmenin yapısı ve gelişimi üzerinde önemli etkiler yapar. Dış ticaret faaliyetlerinin bir bölümü olan ihracat kesiminin iktisadi kalkınmada hem iç sanayi yapısının gelişimi, hem de sanayileşme faaliyetlerinin sürdürülmesi, genişletilmesi için döviz gereksinimlerinin sağlanmasında büyük ödevleri vardır.

İhracat, ülkenin içinde bulunduğu sınırlı piyasanın dış pazarlar bulunarak genişletilmesini, bu şekilde ihracat yapma olanağına kavuşan firmaların optimum büyüklüklere ulaşarak daha verimli çalışabilmesinde önemli rol oynar. Bu şekilde hem iç hem de dış piyasalar için üretim yaparak gelişen sanayilerin, ekonomide dışsal ekonomiler yaratabilmesi mümkün olur. Dış piyasalara açılarak uluslararası rekabet koşullarına ayak uydurmak durumunda kalan firmaların maliyet, kalite ve pazarlama konularında ilerlemeler kaydedip, daha etkin bir şekilde çalışmalarının, sanayileşmedeki önemi açıktır. Sanayi ürünleri ihraç ederek, bu tip malların diğer ihraç ürünlerine kıyasla daha istikrarlı olan iç üretim ve dış piyasa koşullarından yararlanmalarını sağlayarak kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli işlevleri de yine ihracat sağlar.

Bilindiği gibi az gelişmiş ülkeler ihracatının %50 den fazlası tarımsal hammadde ve gıda maddelerinden oluşmaktadır. Geleneksel ihraç maddelerinin fiyatları sanayi ürünlerine kıyasla istikrarsızdır. Talepteki değişimler fiyatları olumsuz yönde etkiler ve ticaret hadlerini bozabilir. İç üretim veya dış piyasa koşullarındaki dalgalanmalar az gelişmiş ülkeleri önemli ölçüde etkilemektedir.

Saydığımız bu yapısal güçlüklerin yenilmesi ve ihracatın yukarıda belirttiğimiz gibi kalkınma çabalarına katkıda bulunabilmesi için iç üretim yapısındaki paralel bir yapı değişikliğinin ihracatta da gerçekleştirilmesi zorunlu olmaktadır. Dolayısıyla, bir yandan ihracat hacmi arttırılırken, bir yandan da bunun bileşimini sanayi ürünlerine ağırlık verecek bir biçimde değiştirmek, geliştirmek ve ihraç kalemlerini çeşitlendirmek gerekir.

, Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de özellikle son yıllarda üzerinde en çok tartışılan konulardan biri, ihracatın arttırılması ve özellikle ihracatta sanayi mallarının payının arttırılması olmuştur.

Planlı dönem başından itibaren Türkiye'de izlenen ithal ikameci politika konusunda 1980'lerde artık bir tercih yapılması söz konusu olmuştur. Gerek plan öncesi gerekse planlı dönemde yerli sanayi, gümrükler, kotalar ve ithal yasaklarıyla mutlak bir şekilde korunmuştur. Aynı zamanda Türk lirasının değerinin yüksek tutulması ihracatı (sanayi malları ihracatını) olumsuz yönde etkilemiştir.

1980 yılına gelinirken Türkiye'de görülen döviz darboğazları, daha önce izlenen ithal-ikamesi politikasının aksine ihracata yönelik politikaların izlenmesini gerektirmiştir. 1980 sonrasında Türkiye'de ihracata yönelik dış ticaret politikasına öncelik verilmiş ve toplam ihracat artışı kadar, sınai mal niteliğinde olan işlenmiş

ürün ihracatının özendirilmesi ve ihracat yapısının sınıai ürünler lehine geliştirilmesi için gerekli önlemlere büyük önem verilmeye başlanmıştır.

Alınan bu önlemler ve 1980 sonrasında ihracatımızda görülen artışların sadece ithal-ikameci sanayiden vaz geçilerek ihracata yönelik bir politika izlenmesinin sonucuna bağlanıp bağlanamayacağı tartışması böyle bir çalışma yapmamıza neden olmuştur.

Çalışmamızda amaç Türkiye'de planlı dönemde izlenen sanayileşme politikası (ithal-ikameci sanayileşme) ile 1980 sonrası sınıai ihracat artışı arasında bir ilişki kurabilmektir.

Türkiye'nin ekonomik, politik ve sosyal yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı sayılan planlı kalkınma döneminden, 1980 yılına kadar uzanan süreçte ithal-ikameci sanayileşme politikası izlenmiştir. Bu süreç içerisinde izlenen politikayla, beklenen düzeyde bir gelişme ya da sanayileşme sağlanıp sağlanmadığı ayrı bir sorundur. Bizim yukarıda belirttiğimiz araştırma konumuzun ilgi alanını gereksiz yere dağıtmamak amacıyla bu konuya fazla girilmemiştir.

Çalışmamız üç bölüm olarak düşünülmüştür :

Birinci bölümde, Kalkınma, sanayileşme ve sanayileşme stratejileri üzerinde durularak kalkınma ile sanayileşme arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Teorik olarak sanayileşmede yapısal ayırım ve ikameci sanayi-

leşme kavramları açıklanmaya çalışılarak ikameci sanayileşmenin başarı koşulları, ihracatla ilişkisi ve ihracatta önemli görülen ihracatı özendirme önlemleri açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye'nin 1980 öncesinde izlemiş olduğu ithal-ikameci sanayileşme politikası, bir süreç içinde incelenmiş ve 1980 öncesi sanayinin gelişimi üzerinde durularak, ihracatı özendirme önlemleri ve 1980 öncesi imalat sanayi ihracatı incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, 1980 sonrası Türkiye'nin sınıai ihracatının gelişimi, ekonomi politikasındaki değişmeler ve ihracata dönük sanayileşme politikasına bağlı olarak ihracatta 1980 sonrası özendirme önlemleri, vergi iadesi konuları incelenerek, ihracatta yapısal değişimin varlığı araştırılmıştır.

Sonuç başlığı altında ise, 1980 öncesinde izlenen ikameci sanayileşme politikası ile 1980 sonrasında meydana gelen sınıai ihracat artışı arasında ilişki kurulmasına çalışılmıştır.

B i r i n c i B ö l ü m

S A N A Y İ L E Ş M E , İ T H A L İ K A M E C İ

S A N A Y İ L E Ş M E V E İ H R A C A T

I. SANAYİLEŞME VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

1. SANAYİLEŞME VE KALKINMA

Sermayenin teknolojik düzeyinin yükselmesi ve böylece emeğin verimliliğinin arttırılması, yani maki- neleşmek, ekonomik yapıyı hızla değiştiren teknik ge- lişme gibi ifadeler kavram olarak sanayileşmeyi açık- lamaktadır(1). Sanayileşme süreci, toplumların ekono- mik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında köklü de- ğişimler yaratan bir oluşumdur. Günümüzde sanayileşme birçok ülkenin vazgeçemediği ulusal bir amaç haline gelmiştir.

(1) Orhan HANÇERLİOĞLU, Ekonomi Sözlüğü, Büyük Fikir Kitapları Dizisi : 15, 5. Basım, İstanbul, 1981, s.346.

Ekonomik kalkınma tümüyle sanayileşmeye bağlıdır(2). Bu, ulusal gelirin en az % 10 - 15'inin sanayiye yatırılması ile mümkündür. Sanayileşmenin zorunlu koşulu, yapılacak sınıai yatırımların mümkün olduğunca iç kaynaklara bağlı olmasının sağlanmasıdır. Çünkü dışa bağımlılığı fazla bir sanayileşme sürecinde, sınıai malların ithalini kısip ihracatını arttırmak oldukça zordur. Bu nedenlerle sanayileşme demek; sanayi mallarını ihraç edebilecek hale gelmek demektir ki, bu da kimi sanayi mallarının ithalinin gittikçe azalmasını gerektirir. Kutulama, paketleme, ambalajlama, montaj sanayii, sanayileşme sürecinin dışında düşünölmelidir. Çünkü bunlar sanayi mallarının ihracını değil, ithalini gerektirir. Sermayenin teknolojik düzeyini de yükseltmez.

Kalkınmada sadece sanayileşmeyi hedef almak soruna yeterli bir açıklık getirmemektedir. Nasıl bir sanayileşme politikasının veya stratejisinin benimseneceği sorununun da açıklığı kavuşturulması gerekir.

2. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Sanayileşmenin başlatılmasında farklı stratejiler söz konusudur. Ülkelerin aynı amaca, bir başka deyişle sanayileşmiş bir yapıya ulaşmak için farklı stratejilerini izlemeleri gerekebilmektedir. Bunun nedenlerini ise(3);

(2) Dünyada çok az ülkenin, kendine özgü doğal, coğrafi ve ekonomik yapısı gereği bundan istisna olabileceği belirtilebilir.

(3) Vural SAVAS, Kalkınma Ekonomisi, İstanbul, 1974, s.8.

- Doğal kaynak durumu
- Sermaye birikimi
- Eğitim ve teknik bilgi düzeyi
- İç pazarın büyüklüğü
- Döviz girişinin azlığı veya çokluğu
- Kalkınma politikalarında farklılık

şeklinde sıralayabiliriz. Bu nedenlere bağlı olarak çok sayıda ülke tarafından izlenen sanayileşme stratejilerini üç ana başlık altında toplayabiliriz(4).

A. İlkel Ürünlerde Uzmanlaşma

İç pazar yönünden küçük ve ihraç ürünü doğal tekel durumunda olan, ihracatı bir ya da iki maddeden oluşan ülkeler, bu ürünlerin üretim ve ihracatında uzmanlaşırlar. Bu ekonomilerde gelir düzeyi çoğu kez düşük ve sanayi ürünü talebi az olduğu için belirli mallardan sağlanan ihraç geliri gerekli ithalatı karşılamaya yeterlidir. Hemen her ülke, doğal kaynaklarına dayalı ürünlerin ihracatı ile döviz kazanmaya ve bu dövizlerle sanayileşmesini başlatmaya yönelir. Ancak ilkel ürünlerde uzmanlaşma böyle bir stratejiye göre çok daha uzun sürer.

(4) Ergül HAN, Türkiye'de Sanayileşme..., s.27 den H.B. CHENERY, Mukayeseli Üstünlük ve Kalkınma Politikası (Çev. F. Görün) İktisadi Kalkınma Vakfı, Seçme Yazılar, ODTÜ Yayını, Ankara, 1966, s.2.

Öte yandan böyle ekonomilerin çoğunda üretim ve ihracat yabancı sermaye eliyle yürütülür. Bunun sonucu olarak ekonomideki gelir artışı ihracat sektöründe yoğunlaşır ve büyük kısmı kâr transferi olarak yurt dışına çıkar.

B. Dengeli Kalkınma

Bu stratejiyi izleyen ülkeler temelde ne yalnızca ilkel ürün üretim ve ihracatında ne de yalnızca sanayide uzmanlaşırlar. Bu stratejiyi uygulayan ülkeleri iki gruba ayırabiliriz.

- Normal ithalat düzeyinde bulunan ülkeler
- İthal-ikamesi politikasını izleyen ve ithalat düzeyini düşük tutan ülkeler.

Bu stratejilerin izlenmesinin nedenlerinden biri, ülkenin önemli miktarda döviz kazandıracak doğal kaynaklı ürünlerden yoksun olmasıdır. İkinci önemli neden, bu ülkelerin iç pazar yönünden büyük olmasıdır. Büyük pazarın gereksinme duyacağı ithalatın, yalnızca ilkel ürün ihracatı ile karşılanması olanak dışıdır. Bir üçüncü neden olarak izlenen ekonomi politikasını sayabiliriz.

Dengeli kalkınma stratejisinin uygulanması sırasında ekonominin doğal kaynaklara dayalı ihracatı sürer. Sanayi ürünü ihracatı ise, yurtiçi pazarın doyurulmasından sonra ortaya çıkar. Yurtiçi talebe göre başlayan sanayi üretimi, dış pazarlara yönelmek için fiyat ve kalite yönünden gerekli hazırlanma dönemini bu arada tamamlar.

Dengeli kalkınma stratejisi iç talebi karşılamak, hızlı sanayileşmek, doğal kaynaklara dayalı ihracatın belirsizliğinden korunmak gibi bilinçli tercihler sonucu ortaya çıkabileceği gibi, doğal kaynaklara bağlı ihracatın, döviz gereksinmesini karşılayamaz bir duruma gelişiyle de zorunlu olarak ortaya çıkabilir.

Dengeli kalkınma stratejisinin bir gereği olan ithal ikamesi döneminin bilinçli politikalarla (yüksek gümrükler, kotalar ve kamu yatırımları) kısaltılmaya çalışılması ve ihracatı özendirme önlemleriyle desteklenerek içe kapalı bir ekonomiye dönüşme sakıncasının ortadan kaldırılması gerekir. Dengeli kalkınma; teorik olarak belirli sanayi dallarında gelişme yerine, ekonomi içinde yaygın bir biçimde, bir çok sanayi dalında gelişmeyi amaçlar. Ancak bu tüm sınai üretim dallarına yayılma demek değildir. Ekonominin büyüklüğü ve özelliklerine göre değişik sanayi dallarında gelişme amaçlanır.

C. Sanayide Uzmanlaşma

Bu strateji herhangi bir az gelişmiş ülkede ender rastlanacak bir özelliğin varlığına bağlıdır. Bu özellik, o ülkede yeteri kadar nitelikli işgücünün, teknolojik bilgi ve organizasyonun bulunmasıdır. Öte yandan bu stratejiyi uygulayan ülkelerin hemen hepsi önemli ölçüde yabancı sermaye ve dış borçlara bağlı olmuştur.

Ekonominin merkezden planlanıp yönetildiği ülkelerin temelde uyguladıkları strateji budur. Bir yandan iç talebin, öte yandan yatırımların denetim altında bulundurulması ve ekonominin dış ilişkilerden uzak tutulması hızlı sanayileşmenin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Sanayide uzmanlaşma ve dolayısıyla sanayi ürünü ihracatını geliştirmek için öncelikle iç talebin karşılanması zorunludur. Bu ülkelerde ithal-ikamesi yoğun bir biçimde uygulanmış ve hızla tamamlanmıştır.

Dış pazarlara açılan bir ekonomide verimlilik artışı ve yeni teknolojiler dikkatle izlenebileceği gerekçesiyle, üretimin ve kaynak dağılımının etkin bir hale gelebilmesi ihracata yönelik yatırımların yapılması ile mümkün olabileceği düşünülmektedir. İhracata yönelik sanayileşme politikasının başarı şansı arz yönünden az gelişmiş ülkelerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek nitelikte mal üretmelerine, talep yönünden ise bu malları alabilecek olan ülkelerin takip edecekleri dış ticaret politikalarına bağlı olacaktır(5).

(5) Cem ALPAR, Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, 2. Baskı, Ankara, 1982, s. 101 - 107.

II. İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME

1. TANIM

En basit tanımıyla ithal-ikamesi; toplam arz içindeki ithalat payında meydana gelen değişimdir. Buna göre toplam arz içindeki ithalat oranı eksiliyorsa ithal ikamesi yapılıyor, artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyor demektir. Kısaca; önceleri yurt dışından ithal edilmekte olan malların koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesidir.

İthal-ikamesi politikaları, döviz tasarrufu sağlamak ve hızlı bir sanayileşme gerçekleştirebilmek gibi amaçlarla Güney Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki az gelişmiş ülkelerde 1930'larda Asya ve Afrika'daki az gelişmiş ülkelerde ise 1940'ların sonu ve 1950'lerin başlarından itibaren yaygın olarak uygulanmaya başlanmıştır. Ancak bu ülkeler karşılaştıkları yoğun döviz darboğazı, dış borçlar ve şiddetli enflasyon gibi nedenlerle bir süre sonra ithal-ikamesi politikalarını değiştirerek alternatif politikalara, yani ihracatın özendirilmesine yönelmeğe başladılar(6).

2. İTHAL İKAMESİNE YÖNELİŞ NEDENLERİ

Hirschman'a göre bir ekonomiyi ithal-ikamesine götüren nedenler; harplerin getirdiği zorunluluklar,

(6) Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar, İstanbul, 1985, s. 92.

ekonomik sorunların neden olduğu dış ödemeler dengesi güçlükleri, kalkınma planlarının yürürlüğe koyduğu bilinçli sanayileşme stratejileri veya ekonomideki gelir artışlarının uyardığı efektif talep artışları olabilir. Clark bu nedenleri, farklı bir açıdan, ithal-ikamesine dayalı sanayileşmenin sağlaması muhtemel yararlarını açıklayarak vermektedir. Şöyleki(7) :

- Tarım ürünleri ihracatçısı durumunda bulunan ülkelerin ihracat gelirleri dalgalanmalar göstermekte ve böylece ekonomi uluslararası konjonktürün etkisinde kalmaktadır. İthal-ikamesine dayalı bir sanayileşme böyle bir konjonktürün olumsuz etkilerini azaltacaktır.

- İthal-ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, başka bir deyişle belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından, gelişmekte olan ekonomiler için bir sorun olan yeni pazarlar yaratılması söz konusu olmayacaktır.

- İthal-ikamesine dayalı bir sanayileşmede ödemeler dengesi güçlükleri önemli ölçüde aşılacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır.

- İthal ikamesine dayalı bir sanayileşme uluslararası kalkınma yarışında, ülkeyi ekonomik ve buna bağlı olarak siyasal yönden daha bağımsız hale getirecektir.

(7) Cem ALPAR, Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, 2. Baskı, Ankara, 1982, s.101.

- İthal-ikamesi yoluyla kalkınma için yeni fonlar yaratılması olanağı sağlanacaktır. (Tarım sektöründen sanayi sektörüne fon aktarımında tarımsal kesimin vergilendirilmesi sorunu bir ölçüde çözümlenecektir.)

İthal-ikamesi yoluyla sanayileşmek için yukarıda ileri sürülen öneriler, hemen hemen gelişme yolundaki her ülkeyi belli bir ithal-ikamesi politikasına bağlanmaya yöneltmiştir. Yerli sanayiinin özendirilmesi uluslararası rekabete karşı geniş ölçüde korunmuş olması, gelişmekte olan ülke planlılarının bilinçli olarak ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi seçtikleri anlamını taşıyabilir(8).

İthal-ikamesine yönelmenin en önemli nedeni, endüstrilerarası yapı içinde gerçek bir ithal ikamesi sağlamak için gösterilmesi planlanan çabalar, yarı sanayileşmiş ülke iktisatçılarının özlediği sanayi yapısı arasındaki uyumdur. İthal ikamesinin döviz tasarrufu sağlaması, ikame yoluyla yeni vergilendirme alanlarının açılması ve ekonomik bağımsızlık yönünde atılmış önemli bir adım olarak yorumlaması da bu politikaya yönelmenin nedenlerindedir(9).

(8) ALPAR, s. 80 - 81.

(9) Uğur KORUM, Türk İmalat Sanayii ve İthal-İkamesi (Bir Değerleme) A.Ü. S.P.F. Ya. No. 408, Ankara, 1977, s. 34 - 35.

3. İTHAL-İKAMESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE AŞAMALARI

A. Genel Özellikler

İthal-ikâmesi politikası ülkeden ülkeye de-
ğişiklikler göstermesine rağmen, böyle bir politikanın
genel özellikleri vardır(10) :

- Fazla değerlendirilmiş yerli para, yatı-
rım özendirmeleri, sübvansiyonlar, sinai krediler için
özel koşullar, yatırım indirimleri, vergi kolaylıkları,
kıt olan sermayenin kullanımı yönünde olumlu etkiler ya-
ratmıştır.

- Sermayeye subvansiyon veren böyle bir po-
litika, sistematik olarak iş gücünü daha pahalı hale ge-
tirmektedir.

- Sanayi kesiminde, üretim faktörleri fi-
yatlarına bağlı olarak görülen aşırı sermayeleşme, ge-
lişmekte olan ülkelerin politikaları ve iş adamlarının
mümkün olan ve en yeni teknolojiyi ithal etme eğilimleri
yüzünden daha da artmaktadır. Fakat her iki grup da bu
teknolojilerin sermayenin bol olduğu ülkelere uygun,
emek tasarruf edici teknolojiler olduğunu ve ülkede iş-
sizlik yarattığını görmezlikten gelmektedirler.

(10) Zafer TUNCA, Türkiye İmalat Sanayinde İthal-İkâ-
mesi ve Gelişmenin Kaynakları 1965 - 1975, İTÜ,
Küt. Ya No. 1194, İstanbul, 1981, s. 14.

B. İthal-İkamesinin Aşamaları

İthal-ikamesi iki aşamada incelenmektedir(11).

- Birinci Aşama - Temel tüketim mallarının yerli üretiminin tamamlanması, iç pazar gereksinimlerinin tümünün karşılanacak düzeye gelmesi ve,

- İkinci Aşama - Temel tüketim mallarından sonra dayanıklı tüketim mallarının da yerli üretiminin tamamlanması ve yatırım mallarının üretimine geçilmesi-
dir.

İktisatçılar ithal ikamesine genellikle önce tüketim mallarına yönelindiğinde ve bu aşamada ikame-
nin daha kolay gerçekleştirildiğinde birleşirler. Bu it-
hal ikamesinin kolay aşamasıdır. Ancak sadece tüketim
mallarına yönelik bir ithal-ikamesi stratejisinin itha-
lat gereklerini azaltmak değil arttırması daha fazla ola-
naklıdır. Bu nedenle, gelişen ülkelerin çoğu, belli bir
aşamada ara malları ve yatırım mallarına yönelme zorun-
luluğunu duyacaklardır.

4. İTHAL - İKAMESİ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN EKONOMİK SORUN VE DARBOĞAZLAR

İthal-ikamesinin dış ödemeler dengesindeki güç-
lükler nedeniyle ithalata kısıtlamalar ya da bilinçli
sanayileşme politikası sonucu başlatılması ithal-ikame-
sinden elde edilmek istenen faydalar bakımından farklı-

(10) Yakup KFPENEK, Sanayileşme Tartışmaları ve Türkiye-
nin Sanayileşmesi, ODTÜ (Teksir), Ankara, 1982, s.33.

lıklar yaratabilir. İthal-ikamesi daha çok döviz olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle bir ülke için lüks sayılabilecek ya da gerekli olmayan dayanıklı tüketim malları ithalatının yasaklanması sonucu başladığında ithalatın yasaklanması, bu malların yurt-ıçi üretimini kârlı hale getirdiğinden, ekonomideki kaynaklar yatırımın alternatif maliyetleri gözönüne alınmaksızın, kalkınmayı harekete geçirici nitelikte olmayan bu alanlara kayabilecektir. Ancak bu şekilde gerçekleşen ikameyi sürdürü- bilmek için dışarıdan makina, hammadde, hatta mamül parçaların ithal edilmesi, dış ödemeler güçlüklerinden kurtulmak için başvurulmuş ithal-ikamesinin, kısa zamanda ödemeler dengesinde yeni darboğazlar yaratmasına neden olacaktır(12).

- Uygulamada ithal-ikâmesinin yalnızca ithal edilen parçaları birleştiren montaj tipi üretim düzeyinde gerçekleşmesi, üretimde ithal girdi oranının yüksek düzeyde kalmasına ve ithalatın yerli sanayii üretiminden daha hızlı artmasına neden olmaktadır. Bu şekilde ithal-ikâmesi yapan sanayilerin geniş ölçüde dışa bağlı olmaları bu ekonomileri dünya pazarlarındaki dalgalanmalarda etkilenen ithalata duyarlı (importsensitive) ekonomiler durumuna getirmiştir. Açıktır ki, ikâmenin yalnızca

(12) ALPAR, s. 82.

dayanıklı tüketim mallarından değil, ara ve yatırım mallarından da başlatılması, uzun dönemdeki kalkınma çıkarları ve ikâmenin başarısı bakımından zorunludur. İkâmenin hangi sektörlerde sürdürüleceği ayrıca önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ekonomilerde üretim faktörleri payları arasındaki geniş oransızlık tekelci kâr marjlarının yüksekliği ve köylerdeki gizli işsizliğin neden olduğu parasal ücret maliyetleri ile sosyal maliyetler arasındaki farklılık ve gelişmemiş bir sermaye piyasası faktörlerin piyasa fiyatlarının ekonomideki gerçek verimlilikleri yansıtmamaları, yatırımları yöneltici bir gösterge olarak alınmalarını güçleştirmektedir.

İthal-ikâmesi yoluyla sanayilerin, kuruluş güçlüklerini yendikten sonra, yerli pazarların sınırlarını aşarak ürettikleri mallar için ihraç olanakları aramaları zorunlu görülmektedir(13).

5. İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME POLİTİKASINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

İthal-ikameci sanayileşme politikasına yöneltilen eleştiriler; gelişmekte olan ülkelerin pekçoğunda yerli paranın fazla değerlendirilmiş olması, modern yani gelişmiş ülkelerin gereksinimlerine uygun ve dolayı-

(13) ALPAR, s. 83.

sıyla da sermaye yoğun üretim yöntemlerinin uygulanması- na ve bu nedenle de ithalata bağımlılığın artmasına ne- den olmaktadır. Bunun sonucunda ithalatta bir azalma de- ğil, yapısal bir değişme meydana gelmektedir. Birçok ge- lişmekte olan ülkenin ithalatının GSMH'larına oranları- nı gösteren istatistiklerde, ithal-ikamesi politikası- nın ithalatı azaltma konusundaki başarısı ya çok sınırlı görünmekte, ya da bu konuda hiçbir göstergeye rastlanma- maktadır(14).

İthal-ikameci sanayileşme modelinde, koruma ve özendirme, dış ticaretten gelen rekabetlere karşı korunmalar ve sübvansiyonlar çeşitli gelişme düzeyinde- ki ülkelerde yaygın birer uygulama ola gelmiştir. Yurt- içi üretici, dış rekabette, gümrük vergileri ve advalo- rem gümrük vergisi eşleniğine dönüştürülebilir önlemler yanında kotalar ve ithal yasakları ile (yurtiçi üretim içerik gerekleri yoluyla) özendirilebilir. Bu sübvansi- yonlar ya üretimin üretici açısından fiyatını arttırıcı ya da girdilerin üretici açısından fiyatı azaltıcı nite- likte olabilir(15).

(14) TUNCA, s. 11.

(15) Uğur KORUM, Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi (Bir Değerleme), A.Ü. SBF Ya No: 408, Ankara, 1977 s.43.

İthal ikamesi sanayileşmede önemli bir nokta da; bu politika sonucu devletin uğradığı vergi kaybıdır. Devlet bir yandan daha önce ithal edilen bir malın yurt içinde üretime başlanmasıyla gümrük vergisi gelirlerini, diğer yandan da yeni kurulan sanayii, üretim sürecinin ilk dönemlerinde özendirme için kurumlar vergisini (Türkiye'de olduğu gibi Katma Değer Vergisini) ve dolaylı vergileri almayarak yurt içi vergi gelirlerini kaybetmektedir. Açıktır ki; bu kayıpların yanında ithal-ikamesi sonucu başlatılan yatırımlar, Milli geliri ve bu yolla ekonomideki vergilenebilir kapasiteyi genişletmektedir(16).

III. İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME VE İHRACAT

1. İTHAL-İKAMESİ UYGULAMASINDA İHRACATIN DURUMU

İthal ikamesine girişen ülkelerde bu politikanın geçici olacağı ve sanayinin gelişmesi ile üretilen sanayi mamüllerinin dünya piyasalarına boşalmaya başlayacağı böylece de ödemeler bilançosu durumunun iyileşeceği düşünceleri yer almıştır. Ancak ihracat konusunda bu iyimser tahminler çoğu ülkelerde gerçekleşmemiştir. Aksine ithal-ikamesi uygulamalarının sonucu, ihracatın, ithalata oranla gerilemesi, ithalat talebinin artması ve dış borçların aşırı şekilde artarak ülkenin döviz kıskacına girmesi şeklinde olmuştur.

(16) ALPAR, s. 84.

İthal-ikamesinin doğurduğu ihracatı caydırıcı etkiler temelinde dış rekabetin ve serbest piyasa mekanizmasının işleyişinin engellenmesinden ve iç piyasaya dönük üretime sağlanan aşırı özendirilmelerden kaynaklanır. Bu etkileri daha açık bir şekilde şöylece belirtebiliriz(17).

A. Üretimde Kalite

İthal-ikamesi politikası altında kurulan endüstrilerde genellikle üretimin maliyeti yüksek kalitesi düşük olmakta ve uluslararası standartlardan uzaklaşmaktadır.

B. Aşırı Değerlenmiş Kur Politikası

İthal ikamesi politikasında bir çok mal, hizmet ve üretim faktörlerinin fiyatı ile döviz kurları hükümetçe belirlenmektedir. Uygulanan kur sistemi çoğunlukla kambiyo kontrolüne dayanır. Hükümetlerce belirlenen döviz kurlarının genellikle dövizin denge değerinin altında oluşmaktadır. İçerideki şiddetli enflasyon ulusal parayı aşırı değerlemiş (Overvaluation) duruma getirir. Bu durum ihracatı caydırıcı faktörlerin başında gelir(18).

(17) Halil SEYİDOĞLU, Türkiye Ekonomisi ve İstikrar Politikaları 1980-1985 Türkiye'de İhracatı Teşvik Önlemleri ve Ekonomik Etkileri, Marm. Üniv. TÜRKMER Ya.No.6, İstanbul, 1986, s.10.

(18) Erdoğan ALKIN, Kur Politikası, 2. İktisat Kongresi Dış İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, Ankara, 1981, s.279.

C. Nisbi Özendirmelerde İhracat Sanayii Aleyhine
Çarpıklık

Yatırım fonlarının iç ve dış piyasalara yönelik endüstrilere çekilmesinde kuşkusuz endüstrilere sağlanan özendirmelerin büyük bir etkisi vardır. İthal-İkamesine dayalı bir sanayileşme modelinde gerek yatırıma sağlanan özendirmelerle gerekse gümrük tarifeleri, kotalar, ithalat yasakları ve kambiyo denetimi gibi önlemlerle iç piyasaya dönük üretim yapan endüstrilerdeki özendirmeler, ihracat endüstrilerine sağlanandan çok daha büyüktür. Oysa başarılı bir ihracatı özendirme politikası için herşeyden önce iç piyasaya dönük üretim yapan endüstrilere sağlanan özendirmelerin değerini, ithal-ikamesi endüstrilerine sağlananlarla aynı düzeye yükseltmek hatta onun da üzerine çıkartmak gerekir.

D. Aşırı Bürokrasi

Fiyat mekanizmasının işleyişinin ortadan kalkması nedeniyle kamu yetkililerince alınan kararların geçerlilik kazanması bürokratik mekanizmaya yol açabilir(19).

2. İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME İLE İHRACATI GELİŞTİRME
OLANAĞI

A. İthal-İkamesinin Başarı Koşulları

İthal ikameci sanayileşme ile ihracatın geliştirilebilmesi, ithal ikamesinin başarı koşulları ile

(19) Bkz. Geniş bilgi SEYİDOĞLU, s.13.

sanayileşme sürecindeki rolünün ortaya tam olarak konulmasına bağlıdır.

İthal ikamesinin başarı koşullarının başında, ikamenin hangi mallardan başlayacağını doğru belirlenmesi gelmektedir. Ekonomide karşılaştırmalı üstünlüğe sahip, gelişmesi ithal girdilerine bağlı olmayan ve ileride ihracata yöneltebilecek sektörlerde ithal-ikamesi uygulanmalıdır. İthal-ikamesinin başarıya ulaşmasında devletin en önemli görevi üstlendiği de unutulmamalıdır. İthal-ikamesi gerekçesiyle kurulan sanayilerin, kuruluş güçlüklerini yendikten sonra, yerli pazarların sınırlarını aşarak ürettikleri mallar için ihrac olanaklarını aramaları ikameci sanayileşmenin başarı şansını arttıracaktır. Az gelişmiş bir ülkenin ihrac edebilecek sanayi ürününe ihtiyacı vardır. Bunu da özellikle kalkınmanın ilk aşamasında ithal ikamesi politikasıyla gerçekleştirebilecektir(20).

B. İthal-İkamesinin Sanayileşme Sürecindeki Rolü

Gelişmekte olan bir ekonomide ithal-ikamesinden kastedilen; ithalata rakip malların yurtiçi üretiminin, bu mallara olan yerli talep genişlemesinden daha hızlı artış göstermesidir. Böyle olduğunda toplam arz içerisindeki ithal malı oranı giderek azalacaktır. Bu

(20) KORUM, s. 34 - 35.

süreç; gelişme ile çıkan yapısal değişimin bir sonucu olabileceği gibi, ülkenin izlediği bu amaca yönelik bir iktisadi politikanın sonucu da olabilir. Ülkede kişi başına gelir arttığında, bunun doğal sonucu olarak hem iç piyasada bir gelişme hem de talep yapısında bir değişme meydana gelecektir, bu da sonuçta yatırımları özendirici bir etki yaratacaktır. Özendirilmiş ithal ikamesinin başlaması boyutları ve hızı belirli sosyal ve ekonomik hedeflere göre saptanır ve devlet tarafından alınacak önlemlerle şekillendirilir. Herhangi bir amaçla devlet böyle bir politika uygulamaya başladığında genellikle arzu edilen; üretim faktörlerini geleneksel sektörden sanayi sektörüne kaydırmaktır(21).

İşgücünün sanayi sektörüne kaydırılması ve sanayi sektöründe üretimin arttırılması, sınıı ihracatının özendirilmesi ile mümkündür. Ancak bu yolun çok daha zor bir yol olduğu da açıktır. Zira uluslararası pazarlara girebilmek için öncelikle sanayi mamüllerinin, diğer ülkelerle rekabet edebilmesi gerekir ki, yeni kurulmakta olan bir sanayi için böyle bir durumun gerçekleşmesi, son derece güçtür.

(21) KORUM, s.5.

İthal ikamesi politikası sonucu ihracatta başarı sağlayabilen ülke sayısı fazla değildir. Çünkü bu tür sanayi dallarının himayesi, bir yandan yerli paranın fazla değerlendirilmesi ile sonuçlanırken, diğer yönden bu alanda oldukça küçük işletme birimlerinin kurulmasına neden olmakta dolayısıyla ölçekten doğan ekonomilerden yararlanmaya olanak vermemektedir. Koruma ise zamanla azaltılmadığından rasyonalizasyon ve kalite düzeltilmesine yönelik bir eğilime rastlanmamakta ve dolayısıyla da sanayi dalları ancak ülke içerisinde birbirleriyle rekabet edebilecek durumda kalmaktadır(22). Bu da ithal-ikameci politikayla ihracatın arttırılmasını oldukça güç kılmaktadır. Fakat ihracata yönelik sanayi yapısına ulaşabilmek için ithal-ikameci sanayileşme politikasının izlenmesi yine de gereklidir.

3. İHRACATIN GEREKLİLİĞİ

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Türkiye'nin sanayi ihracatı üzerinde durulacağından ve ihracatın bir ülke için önemi dolayısıyla ihracatın gerekliliği üzerinde durmak istiyoruz.

Dünyamızda bugünün ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyinde hiçbir ülke yalnızca kendi ürettiklerini tüketme yoluyla kalkınamaz, hiçbir ülkenin hammadde kay-

(22) TUNCA, s. 13.

nakları, enerji kaynakları, üretim kapasitesi, teknolo-
jisi, yalnızca kendine yeterli olacak yapıda değildir.
Bu nedenle ülkeler arasında son derece akışkan bir mal,
bilgi değişimi söz konusudur. Durum böyle olunca basit
bir ifadeyle, mümkün olduğu kadar kendisinde olmayandan
almak dolayısıyla daha çok tüketmek ülkeler için hedef
halindedir. Söz gelişi büyük bir kısmı yalnızca petrole
dayalı ihraç kapasitesi olan ülkeler yaşama standartla-
rını geliştirebilmek için ihraç ettikleri petrol ile da-
ha çok gelir sağlama ve bununla daha çok mal ithal ede-
bilme mücadelesi içindedirler. Genelde bu mücadele ürün-
lerin farklılaşmış olmasına rağmen bütün ülkeler için
geçerlidir. Her ülkenin hedefi daha çok satmak olduğuna
göre toplam dış ticaretin sürekli artacağı bir gerçektir.
Genelde ve sonuçta Dünya toplamından alınan ve satılan
mal, hizmet bilgi vb. bedelleri eşit olmak zorundadır,
aksi takdirde bir tarafın sürekli sattığının fazla, di-
ğer tarafın da aldığıının sürekli az olması sonuçta bir
dengesizlik yaratacaktır. Kısa dönemde bu farklılık dış
borçlanma ile karşılanabilse dahi uzun vadede bu denge-
nin ülkeler bazında sağlanması zorunludur. Aksi takdirde
zararda olan ülkenin tüm geleceği ipotek altına alınmış
demektir. Geliri harcadığından sürekli daha fazla olan
ülke sonuçta iflas etmek zorundadır. Bu durumda zorunlu
dengeye bir an önce üst üretim ve tüketim (ithalat -

ihracat) düzeyine ulaşmanın, bir anlamda kalkınmanın yolu ihracatı arttırmaktan geçmektedir(23).

İthal ikamesi sürecinde ülke içerisinde talep yetersizliğine rastlanması, ya da artan ithalat ile birlikte yeni döviz kurlarında ödemeler dengesi güçlüklerinin belirlenmesi ancak ithal-ikamesi amacıyla kurulmuş bulunan sanayilerin ihracat kapasiteleri yaratmalarıyla giderilebilecektir(24). Bu sanayilerin kuruluş güçlüklerini yendikten sonra, yerli pazarların sınırlarını aşarak ürettikleri mallar için ihraç olanakları aramalarının zorunlu görülmesi, ihracat, pazar olanakları ve üretim miktarlarını genişleterek üretimde birim maliyetinin düşmesini ve elde edilen dövizler yoluyla da, dış ödemeler dengesinin olumlu yönde gelişmesini sağlayacağındandır. Ayrıca ihracat ile dünya pazarlarına açılma, yabancı endüstriler ile rekabet içinde bulunmayı gerektirdiğinden, yerli endüstrilerin bu rekabet yarışında geri kalmamak için verimlilik ilkelerine bağlı kalarak,

(23) Nedim İBRAHİMHAKKIOĞLU, Planlı Dönemde İhracatı Teşvik Politikası, İGEME 36' Nolu Dış Ticaret Bülteni Eki No : 107, Ankara, Eylül, 1986, s.1.

(24) Zafer TUNCA, Türkiye İmalat Sanayiinde İthal-İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975), İ.T.Ü. Küt. Ya. No : 1194, İstanbul, 1981, s. 14.

teknolojik yenilikleri de izlemeleri sağlanmış olacaktır. Ancak bu arada böyle bir ihraç olanağı sağlamanın ne kadar güç olduğunu da belirtmek gerekir. Bu güçlük üretim maliyetlerinin yüksekliğini ve çok uluslu firmaların böyle bir ihracata izin vermeyişleridir(25).

4. İHRACATI ÖZENDİRME ÖNLEMLERİ

A. İhracatta Özendirme Gereklikliği

Henüz gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olan ülkelere üretim yapısının ve mevcut teknolojilerin sonucu olarak üretilen mamüllerin fiyat ve kalitesi ileri teknoloji istemeyen veya hammadde, işçilik yönünden avantajlı olduğu belirli sektör ürünleri dışında, gelişmiş ülkelere göre dezavantajlı durumdadır. Bunun yanında ikame malları üreten gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ihracatta çeşitli özendirme ve sübvansiyonlar uygulamaktadır. Uygulanan özendirme önlemlerinin hemen tamamı tarımsal ürünlerle hammaddelerden çok sanayi mamullere yöneliktir. Bunun nedeni dış ticaret hadlerinin sanayi mamüller lehine seyretmesi ve sanayi mamül ihracı ile katma değerinin daha yüksek olması nedeniyle ülkeye daha çok döviz girdisinin sağlanabilmesidir. Durum böyleyken, geleneksel ihraç ürünlerimizin yanında sanayi ürün ihracının arttırılması, bu alanda daha ileri

(25) ALPAR, s.83.

lkelerle ya da çeşitli zendirmelerle desteklenen ge-
lişmekte olan ülke ihracatçıları ile rekabet, ancak bir
takım mali ve diğer zendirmelerle mümkün olabilmifitir(26).

İthal ikamesi stratejisini izleyen ülkelerde
dar anlamdaki ihracatı özendirme önlemleri ilk kez döviz
darbeğazının doğurduğu zorunluluklar karşısında uygulan-
maya başlamıştır. Başka bir deyişle, ithal ikamesine da-
yalı sanayileşme modelinde ihracatı özendirme önlemleri-
nin amacı sanayileşme stratejisinin ihracat üzerinde do-
đurduđu olumsuz etkileri gidermek ve böylece ihracat ar-
tışını sağlayarak ülkenin döviz darbeğazından çıkışına
yardımcı olmaktır.

İhracatı zendirme önlemleri, ihracat endst-
rilerinin kârlılığını arttıracak, kaynakları iç piyasa
yerine ihracata yöneltme amacına hizmet eden önlemler -
dir. Bu nlemler sayesinde çoğunlukla global ihracat
hacmi arttırılarak, ihracatın bünyesinde tarım ürünle-
rinden, ileri teknoloji içeren sanayi ürünlerine doğru
bir geçiş sağlanmaya çalışılır. İhracat endüstrilerinde
kârlılığın arttırılması ise birim başına üretim maliye-
tini düşürmek birim mal satışından ihracatçının eline
daha yüksek fiyat geçmesini sağlamak ve toplam ihracat
gelirlerini yükseltmek gibi yollarla gerçekleştirile-
bilir.

Ihracatı özendirme önlemleri kavramsal olarak dar veya geniş açıdan ele alınabilir. Dar anlamda özendirme önlemleri, yukarıdaki gibi dolaysız veya dolaylı yollardan ihracatın arttırılmasıyla ilgili önlemlerdir. Geniş anlamdaki özendirme önlemleri ise bunların yanında ihracatı etkileyen genel ekonomik politika önlemlerini de kapsar. Bu açıdan ele alınınca uygulanan sanayileşme politikalarının özel bir önem taşıdığı görülür. Hatta ihracatı özendirme önlemlerinin gerçek niteliğinin uygulanan sanayileşme stratejilerine bağlı olduğu bile söylenebilir(27).

Bir sanayileşme modeli olarak ithalat-ikamesi iç piyasaya dönük üretimi özendirirken ihracatı caydırıcı bazı sonuçlar doğuracağını belirtmiştik. Bu durumda uygulamaya konulan ihracatı özendirme önlemleri ile ihracattaki tikanlıklar önlenmeye ve ihracat hacmi arttırılmaya çalışılır.

B. İhracatı Özendirme Önlemlerinin Kapsamı

Ihracatı özendirme önlemleri çok değişik konuları kapsamakta olduklarından bunların genel bir sınıflandırmasını yapmak oldukça zordur. Bunların bir kısmı ihracatçıya dolaysız olarak sağlanan maddi çıkarlardan oluşurken, diğerleri daha dolaylı önlemleri kapsamaktadır. Örneğin ihracatta vergi iadesi, ucuz kredi

(27) SEYİDOĞLU, s.3.

sağlanması, gümrük dolaysız birer özendirme niteliğinde iken, ihracatçıya dış piyasalar konusunda bilgi sağlama, ihracatçının eğitimi, ihracat işlemlerinin basitleştirilmesi gibi çabalar da dolaylı ihracatı özendirme grubuna girerler. İhracatı özendirme önlemlerini sıralayacak olursak(28) :

a- Döviz Tahsisi - İhracatçının ihraç edeceği malların üretiminde kullanılan yabancı girdilerin ithali için ihracatçıya transfer önceliğine sahip döviz tahsisi yapılması

b- Girdiler Üzerindeki Dolaylı Vergilerin ve Gümrük Tarifelerinin Geri Ödenmesi veya Telafisi

İhracatın arttırılabilmesi, ihraç edilen mamülün üretiminde kullanılan girdiler üzerindeki vergilerin neden olduğu resmi maliyet artışlarının önlenmesi ve bu şekilde yerli üreticilerle yabancı rakipler arasında rekabet eşitliğinin sağlanması

c- Sermaye Kullanımının Sübvansiyeye Edilmesi

Sermaye faktörünün yurtiçi sektörler yerine ihracat endüstrilerine yönelmesini sağlamak amacıyla ihracat için üretim yapanlara orta ve kısa vadeli kredi verilmesi.

(28) SEYİDOĞLU, s.4.

d- Vergi Muafiyet ve İstisnaları -

İhracatla ilgili işlemlerin çeşitli vergi, resim ve harçlardan muaf tutulması (Örneğin KDV'nin uygulanmaması) yeni yatırımlara yatırım indirimi uygulanması, vergi iadesi.

e- Dış Pazarlara ve İhracata İlişkin Diğer Hizmetlere Hükümet Desteği

İhracatın özendirilmesi konusunda ihracatçının hükümet desteğine büyük gereksinimi vardır. Dış pazarlar konusunda bilgi toplama, yeni piyasaların keşfedilmesi, ihracatla ilgili uzman eleman yetiştirilmesi, uluslararası mal dizaynı, paketleme ve ambalajlama standartlarının tanıtılması ile uluslararası sergi ve fuarlara katılma konusunda yardım, hükümetlerin ihracatçıya sağlayabileceği destek ve hizmetlerden bazılarıdır.

İ k i n c i B ö l ü m

T Ü R K İ Y E ' D E İ T H A L - İ K A M E C İ S A N A Y İ L E Ş M E N İ N 1 9 8 0 Ö N C E S İ D U R U M U

I. GİRİŞ

Planlı dönemin başında ülke temel tüketim mallarının yerli üretimini tamamlamış bulunuyordu. Gıda malları sanayii, özellikle şeker, içki-tütün, dokuma ve giyim gibi temel sınai tüketim malları iç pazarın gereksinmelerini karşılayacak düzeye gelmişti. Bir başka deyimle ithal-ikameci sanayileşmenin birinci aşaması tamamlanmıştı. Aynı yıllarda, tarım kesiminin büyümesi ve daha çok pazara açılması, kentleşme ve tüketim kalıplarının değişmesi sonucu iç pazarın mutlak büyüklüğü dayanaklı tüketim mallarının yerli üretimine olanak verecek düzeye gelmiştir.

Planlı dönem sanayileşme politikasının temelini ithal-ikameci sanayileşme oluşturur. Bir başka deyişle ithal-ikameci sanayileşmenin ikinci aşaması, temel tüketim mallarından sonra bu kez dayanıklı tüketim mallarının da yerli üretimi sanayileşme politikasını belirlemiştir.

Sınai ürünlerinin yerli üretiminde ikinci aşamaya geçilmesi, önce geleneksel olarak 1930'lardan sonra sürdürülen sanayileşme politikasının doğal bir uzantısı sayılabilir(29). Kısaca planlı dönemin başında ülke bir yol kavşağındaydı. Ya sanayileşmesini ithal konusu malların yerli üretimi yönünde sürdürecekti ya da geleneksel ihracat ürünlerinin üretiminde daha da uzmanlaşacak ve ihracatını bu yolla arttırarak dış kaynak gereksinimini azaltacaktı. Bunlardan birinci yol seçildi. Planlama uygulamasının nedenleri özünde, yerli üretime önceliği de içermekte olduğundan, sanayileşmeye öncelik verilmesi yoluna gidildi. Bir başka deyişle, ithal-ikameci sanayileşmenin gerçekleştirilmesi planlamanın varlık nedenlerinden başlıcasıdır. Gelenek ve alışkanlık, iç piyasaya arz etmenin rahatlığı ve iç pazarlama düzeyinin gelişmemiş olması ile iç rekabetin gelişmemesi ve rekabetsizliğin doğurduğu rahatlık da Türkiye'nin sanayileşmesini ithal-ikamesi yönünde geliştirmesinin nedenleridir(30)

(29) KEPENEK, s.350-351.

(30) Ahmet KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Ya.No. 263, Ekonomi Dizisi:19, Ankara, 1985, s.244.

II. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ İTHAL-İKAMECİ SANAYİLEŞME

SÜRECİ

Türkiye'de ithal-ikameci sanayileşme sürecinin planlı dönemden önce başlatıldığını belirtmiştik. Buradan hareketle Birinci Planın vurgulanacak en önemli özelliğinin kalkınmanın sanayileşme ile sağlanabileceğini kabul etmesi ve bu amacın elde edilebilmesi için sermaye malları üretimi ile ihraç olanaklarını genişletecek sanayilere yatırım önceliği tanınmasının belirtilmesidir. Bu öncelik, bir başka deyişle ithal-ikamesi ile ihracatı arttırmaya yönelik politikaların birlikte uygulanacağı demektir. İki politika arasında bir öncelik aramak gerekirse, bu dönemde yapılması öngörülen yatırımların % 61'inin ara malları % 20'sinin yatırım malları sanayilerine ayrıldığı dikkate alınarak birinci sırada ithal-ikamesi tercihinin geldiği anlaşılır(31).

Planın, iç tasarruf, yatırımların hızlandırılması, tüketim harcamaları ve tüketim malları üretimi konusunda kurmuş olduğu model, Türkiye ekonomisinin ister istemez hem dış kaynaklara bağıllılığının sürüp gideceğini, hem de seçilen geleneksel sanayileşme sürecinin ileri

(31) Ergül HAN, Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, E.İ.T.İ.A. Ya.No. 205/134, Eskişehir, 1978, s.75 vd..

aşamalarına hızlı bir biçimde varılamıyacağını gözler önüne sermiş bulunmaktadır. Plan, sağlıklı bir sanayileşmenin, özellikle ithal-ikamesine öncelik tanınırken gereksinme duyulacak ithal mallarının, ülkenin kendi ihraç potansiyelinin değerlendirilmesiyle sağlanabileceğini kabul ederek, dış ticaret politikasını dinamik bir temele oturtmuştur(32).

Birinci ve İkinci Plan dönemlerinde kaynak dağılımı bakımından ithal ikamesinin önemi yatırımlar incelendiğinde : Şöyleki, Birinci Plan döneminde 18.764 Milyon liralık sabit sermaye yatırımın % 36'sı önemli miktarda ithalatı olmayan ve genellikle tüketim malı üreten; gıda içki, tütün, dokuma ve giyim, cam, seramik, deri ve kösele gibi sanayilere % 64'ü de dönem süresince ithalatı olan ve genellikle ara ve yatırım malları üreten sanayilere yapıldığı görülmektedir. İkinci plan döneminde 40.614 milyon liralık yatırımın % 29'u ithalatı olmayan sanayilere % 71'i ise ithalatı devam eden ara ve yatırım malı üreten sanayilere yapılmıştır. Her iki dönemde ithal-ikamesine dönük yatırımlar toplam imalat sanayii yatırımlarının % 69'una eşit olmaktadır(33).

(32) HAN, s.75.

(33) İBRAHİMOĞLU, Kalkınma Stratejisi, s.768.

Planlı dönemde ikameci sanayileşmenin ikinci aşaması tamamlanmış yani dayanıklı tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde sağlanmıştır. Gerçekte bu İkinci Plan döneminin sona erdiği 1970'lerin başında sağlanmış bulunmaktaydı. Üçüncü Planın yeni strateji önermesi ve bununla ara ve yatırım malları üretimine öncelik vermesi bu sürecin sonucudur. Ara ve özellikle yatırım mallarının da yerli üretimiyle, sanayileşmenin son aşaması da tamamlanmış olacaktı. Ancak bu sırada ekonomi bunalıma girmiş, sanayileşme de duraksamış ya da tıkanmıştır(34).

İthal ikamesi uzunca dönemde bile ödemeler dengesini düzeltmeye büyük ölçüde katkıda bulunamamıştır. Bunun üç ana nedeni vardır(35):

i- İthal-ikamesi süreci boyunca iç talebin (yerli ve ithal edilmiş mallara yönelen iç talep) hacmi ve bileşimi devamlı büyümüş ve değişmiştir. Bu değişme ithal-ikamesi tanımının bir sapması ve ithal ikamesinin umulan sonucu doğurmamasının birinci nedenidir. Daha çok yatırım ve ara malları talebinin hacim ve bileşimini büyük ölçüde değiştiren talep strüktürü değişmesi ithal gereksinimini arttırmakta devam etmiştir.

(34) KEPENEK, s.363.

(35) Ahmet KILIÇBAY, Türkiye Ekonomisi, İş Bankası Kültür Yayınları Ga.Ya.No. 263, Elco Dizisi Ya.No.19, Ankara, 1985, s.245.

ii- İthal-ikamesi nihai talebi özellikle tüketim talebini karşılayan alanlara yöneldiğinden bu kolların yatırım ve ara malı ithal talebini arttırmıştır. Çünkü ekonomide bu malları üreten sanayi kollarında dengeli bir gelişme olmamıştır.

iii- Yerli yatırım malı ve özellikle ara malı sanayi dallarının kurulmaması yeni kurulan sanayiinin kolay yararlanılabilir, dış ödemeler koşullarına karşı aşırı derecede duyarlı ve umulanın, beklenenin tersine, ithal gereksinimi büyük bir sanayi haline gelmesine neden olmuştur.

Türk sanayiinde yatırım malları, ara malları ve nihai tüketim malları üçlüsü arasında strüktürel denge nin kurulamamış olması Türk ekonomisinin kronik dış ödemeler açığına maruz kalmasının başlıca sebebidir denilebilir.

İthal ikamesinin uygulamaya konan modeli şu önemli özelliklerin doğmasına neden olmuştur(36).

i- İthal-ikamesi iç piyasaya ve iç pazarlama düzeyine uyan bir tutum, davranış ve zihniyete sahip olmuştur. İç pazarlama düzenimizin çağın koşullarına uyan bir biçimde geliştirilmemesi bunun en büyük nedenidir.

(36) KILIÇBAY, s.246.

ii- İç piyasaya hitap eden sanayi dalları rekabet alışkanlığına sahip olamamışlardır.

iii- Ağır gümrükler ve yasaklar duvarının arkasında yeni sanayi, fiyat ve kalite rekabetini öğrenememişlerdir.

iv- Nihayet ithal-ikamesine ağırlık veren bu strateji sonunda oluşan ekonomik yapı, yerleşen zihniyen, kristalleşen tutum ve davranışlar, alışkanlıklar, ihracat hayati bir sorun olduğu zaman kendini göstermiştir. 1978-1979'dan itibaren iç talebin azalması ihracatı zorlamış, fakat bu alanda büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.

Özetlersek; İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'de sürdürülmesi ithalat kapasitesine ve dolayısıyla dövizin bulunabilirliğine bağlı olan bir sanayileşme süreci ve sanayi yapısı oluşmuştur. İthal-ikamesinin, tüketimi özendirici niteliğine, iç tasarrufların yetersizliğine ve üretimin ithal bağımlılığına bağlı olarak, dış finansman olanaklarının sürekli genişlemesini gerektiren bu yapı 1970'lerin başında darboğaza girmiştir. Tıkanıklık işçi dövizlerindeki artış sayesinde giderilebildi ne varki, bu arada kapitalist dünyadaki bunalım, dış finansman kaynaklarını kuruttu. Petrol bunalımı ise yalnızca ithal gereklerini arttırmakla kalmadı, dışarıdan kredi bulmayıda güçleştirdi. Dış kaynak bulmada karşılaşılan güçlükler üretim ve birikim süreçlerinin durma noktasına gelmesine, pek çok malda darlıkların, karaborsanın ortaya çıkmasına ve hızlı bir enflasyona neden oldu.

Dış finansman olanaklarının azalması yalnızca ithal-ikameci sanayileşme modelinin değil, bu modelin oluşturduğu toplumsal dengelerin de sonu oldu.

III. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ SANAYİNİN GELİŞİMİ

1. 1980 ÖNCESİ İMALAT SANAYİ YATIRIMLARI

Sanayinin gelişiminde en önemli faktörü imalat sanayinin gelişmesinin yarattığı gerçeğinden hareketle bu sektörde yapılan yatırımları incelemek gerekmektedir. Özellikle yatırımlar ekonomideki etkilerini anında gösteremezler, yapılan yatırımlar zaman içerisinde üretimde artışlar sağlayabilir. Sanayinin gelişimini de yatırımlara bağlamak gereklidir. Aşağıdaki tabloda imalat sanayinde yatırımların alt sektörlerle göre dağılımı görülmektedir.

TABLO I-A

TÜRKİYE'DE İMALAT SANAYİ YATIRIMLARININ DAĞILIMI (%)

<u>ALT SEKTÖRLER</u>	<u>I. PLAN</u>	<u>II. PLAN</u>	<u>III. PLAN</u>	<u>IV. PLAN</u>
Tüketim malları	28	17	26,8	12,7
Ara Malları	60	69	60,0	71,5
Yatırım Malları	12	14	13,2	15,8

Kaynak : DPT Kalkınma Planları.

TABLO (I-B)

İMALAT SANAYİİ SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

(Sabit Fiyatlarla, Milyon TL 1963=100)

YILLAR	INDEX/100	TOPLAM YATIRIMLAR	İMALAT SANAYİİ YATIRIMLARI	KAMU KESİMİ YATIRIMI	ÖZEL KESİM YATIRIM	TOPLAM YAT. İMA. SAN. YAT. PAYI.
1963	1.000	9663.90	2305.00	485.00	1820.00	0.24
1967	1.296	13004.48	2649.69	1003.09	1646.60	0.21
1972	2.137	18985.82	5922.79	2774.45	3148.34	0.31
1973	2.436	21927.75	6389.98	2449.10	3940.89	0.29
1974	3.018	24176.61	7322.12	2535.12	4786.94	0.30
1975	3.658	29169.76	8820.39	4108.80	4711.59	0.30
1976	4.296	33977.19	8877.56	4055.17	4822.39	0.26
1977	5.413	36897.10	9145.39	4440.05	4705.34	0.25
1978	8.763	29791.28	7046.67	3183.84	3862.83	0.24
1979	14.331	28955.48	7609.45	4325.31	3284.14	0.26
1980	27.841	30944.87	8372.15	5016.49	3355.66	0.27
1981	38.312	32650.53	8540.64	4835.27	3705.37	0.26
1982	50.830	32401.20	7640.98	4038.78	3602.20	0.24
1983	57.080	38206.13	8777.15	4609.32	4167.83	0.23
1984	86.775	38834.92	8652.26	4356.09	4296.17	0.22
1985	121.447	41982.10	8055.36	3863.41	4191.95	0.19

Kaynak : D.P.T. Yıllık Programlar ve DEYK.P.

Birinci Plan döneminde Ara mallarına yapılan yatırımların oran olarak yüksek olduğu görülmektedir buradan planlı dönem başında tüketim malları sanayilerinin gelişim süreçlerinde buldukları aşamaları hatırlanabilir.

İkinci Plan da imalat sanayiine birinci derecede öncelik tanınmıştır. Nitekim bu dönemde planlanan 34,3 milyar GSMH artışının % 38,6 sını temin edecek imalat sanayii için öngörülen yatırım tutarı 25 milyardır(37).

Bu miktarın alt sektörlerle dağılımında, Birinci Plana kıyasla yatırımların en çok arttığı kesimler; demirden başka metaller, kâğıt, makina imalat, elektronik, tarım araçları ve makineleri ile gemi inşaatıdır. İkinci Plan dönemi içinde yatırımların en yüksek paylarını ise kimya, demir-çelik, dokuma ve gıda alt sektörleri almıştır(38).

Birinci Plan dönemi ortalarında 2 milyar TL dolaylarında olan özel sektör imalat sanayi yatırımları 1971 yılında sabit fiyatlarla 4 Milyar 850 milyon TL'na yükselmiştir(39).

(37) Bkz. II. B.Y.K.P., DPT.

(38) Akın İLKİN, "Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi", İ.Ü. Ya. No. 3179 İkt. Fak. Ya.No. 498, 4. Baskı, İstanbul, 1983, s. 285 vd..

(39) 50 Yılda Türk Sanayii, s.9.

Üçüncü plan sabit yatırımların % 45'inin sanayi sektöründe yapılacağı, yine aynı dönemde 450 milyon dolarlık yatırımın ithal-ikamesine yönelik yapılacağı belirtilmiştir.

Dördüncü Planda önceki döneme oranla % 12,5 artması beklenen toplam yatırımlar içinde imalat sanayi enerji ve alt yapı yatırımları öncelik kazanırken, toplam yatırımlar içinde en büyük payı alan imalat sanayiinde(27,4) ayrılan kaynaklar ise büyük ölçüde yatırım ve ara malı üreten kesimlere ve dış satım potansiyeli olan sanayilere yönelecektir(40).

1980 başlarına kadar hükümet büyümeyi planlanan düzeyde tutabilmek için azalan özel yatırımlar yerine, kamu yatırımlarını arttırmak ve dışarıdan borç alma yolunu seçmiştir. Bununla eş anlı olarak 1978'den başlayarak bir dizi kararlılık önlemi alınmış, ancak bu kararlılık önlemlerini alırken de yeni arayışlar içinde kalmıştır. Bir başka deyişle, 1980'e kadar kararlılık önlemleriyle büyüme isteği birlikte yürütülmek istenmiştir.

Kamu yatırımlarınının 1974 sonrası dönemdeki yıllık artış oranı önceki yıllardaki artış oranınının 4 - 5 katı dolayına yükselmiş fakat ekonominin gelişmesinde kamu kesiminin yükü de arttırılmıştır. Kamu yatırımları, vergileme yolu ile sağlanan kaynaklardan değil, parasal genişlemeyle karşılanmış bu da ekonomide enflasyon oranının yükselmesine neden olmuştur.

(40) İLKİN, s. 298.

Bu arada imalat sanayi yatırımlarından söz ederken montaj sanayi yatırımlarının olumsuz yönlerinden de söz etmeliyiz. Çünkü alınan teknolojiler çıktığı ülkelerde artık kullanılmayan modası geçmiş teknolojiler olması üretimi olumsuz yönde etkilemiş düşük nitelikli mal üretimine neden olmuştur.

2. 1980 ÖNCESİ SANAYİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'de 1980 öncesi sanayinin gelişimini inceleyebilmek için öncelikli Birinci Planda belirtilen kalkınmanın sanayileşme ile gerçekleştirilebileceği ifadesi ve yatırım ilişkilerinden hareket etmek istiyoruz. Nitekim Birinci Planda belirtilen bu tercihin elde edilebilmesi için sermaye malları üretimi ile ihraç olanaklarını genişletecek yatırımlara öncelik tanınmıştır. Bu öncelik, bir başka deyişle; ithal-ikamesi ile ihracatı arttırmaya yönelik politikaların birlikte uygulanacağı demektir. İki politika arasında bir öncelik aramak gerekirse, bu dönemde yapılması öngörülen imalat sanayi yatırımlarının % 61 nin ara malları, % 20 sinin yatırım malları sanayilerine ayrıldığı dikkate alınarak daha önce de belirttiğimiz gibi birinci sırada ithal-ikamesi tercihinin geldiği açıktır.

İkinci Plan ; Sanayi kesiminin ekonomiyi sürükleyen bir güce sahip olacağını ileri sürerek, sanayileşme ile hızlı bir kalkınmayı eş anlamlı kabul etmiştir. Plan sanayi kesiminde modern teknolojilerin kullanılacağını da

belirtmektedir. İthal-ikamesi ve ihracat konularındaki öncelikleri Birinci Planla benzerlik göstermektedir.

Birinci Planda yatırımların sektörler arası dağılımında ağırlık birinci derecede konut, ikinci derecede tarım ve üçüncü derecede imalat sanayiine verilmişken, İkinci Planda sanayinin ekonominin itici gücü olmasını sağlamak üzere, ağırlık birinci derecede imalat sanayiine verilmiş ve hedef buna göre saptanmıştır(41).

Sanayileşme önceki planlarda da olduğu gibi gerek Yeni Strateji de gerekse Üçüncü Planda kalkınma ile eş anlamlı görülmektedir. Yeni stratejinin sanayileşmeye tanıdığı bu öncelik, Türkiye'nin sanayileşme zorunluluğunun benimsendiğini gösteren bir durumdur. Üçüncü Planda yer alan uzun dönemli amaçlar arasında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma sorunu da ele alınmıştır. Yeni stratejinin Türk Sanayinin ara malları ve yatırım malları üreten bir sanayi yapısına gelmesi zorunluluğunu ekonominin kısa ve uzun dönemde dışa bağımlılıktan kurtulması ve daha yüksek düzeyde dış ticaret hacmine sahip olması için kabul ettiği açıktır. Uzun dönemde daha yüksek düzeyde dış ticaret hacmine sahip olma amacı, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde sanayileşmiş ve belirli alanlarda uzmanlaşmış bir ekonomik yapı kurmuş olmasıyla gerçekleşebilecektir. Yine Üçüncü Planda yer

(41) I. B.Y.K.P., 1971 Yılı Programı, DPT, Ankara, 1971, s.52.

alan uzun dönemli sanayileşme amacını açıklayan ifadelerden(42). Türkiye'nin geleneksel sanayileşme sürecinde ara malları üreten sanayi yapısından yatırım malları üreten bir sanayi yapısına geçme aşamasında bulunduğu varsayıldığı anlaşılmaktadır. Bu varsayım çerçevesinde Türkiye'nin Üçüncü Plan döneminde artık tüketim malları sanayiindeki gelişimi tamamladığını kabul etmemiz gerekir. Üçüncü Planın kısaca tüketim malları sanayiini, iç ve dış talep koşullarına uydurmaya, ara malları sanayiini verimli kılmaya ve yatırım malları sanayiini kalkınmanın motoru durumuna getirmeye yönelik diyebileceğimiz yatırım önceliği politikası, bir yandan geleneksel sanayileşme sürecinin gereklerini yerine getirmeye çalışan, öte yandan önceki sağlıksız gelişmelerin sakıncalarını gidermeyi amaçlayan bir görünüm taşımaktadır.

(42) Bkz. III.B.Y.K.P. D.P.T., s.120.

(43) HAN, s. 80 - 81.

TABLO II

PLANLI DÖNEMDE SANAYİNİN GELİŞİMİ

(1968 Faktör Fiyatlarıyla % Artışlar)

<u>SANAYİ</u>	<u>I. PLAN</u>	<u>II. PLAN</u>	<u>III. PLAN</u>	<u>1978</u>	<u>IV. PLAN</u>
	<u>ORT.</u>	<u>ORT.</u>	<u>ORT.</u>	<u>ORT.</u>	<u>ORT.</u>
Hedef	12,3	12,0	11,2	8,0	9,9
Gerçekleşme	10,8	7,8	9,4	3,7	1,7
G.S.Y.İ.H.	6,4	6,8	7,3	3,6	2,3
Gerçekleşme					
G.S.M.H.	7,0	7,0	7,9	6,1	8,0
Hedef					
Gerçekleşme	6,6	7,1	6,5	3,0	2,0

Kaynak : İktisadi Rapor., 1984, s.6.

Planlı dönemin başında sanayinin yapısı % 3,1 madencilik % 94,4 imalat ve % 2,5 Enerji'den oluşmaktaydı. İmalat sanayi % 62,3 genellikle tüketim malları, % 27,8 genellikle ara malları, % 9,9 genellikle yatırım malları üreten sanayilerden oluşmaktaydı. 1962 yılında tüketim malları sanayilerinin % 58 ini yalnız gıda sanayileri, kalanını da içki, tütün, dokuma ve giyim sanayileri oluşturmaktaydı. Ara malı sanayilerinden en dikkate değer gelişme gösteren çimento ve petrol ürünleriydi. Girişimleri daha önce yapılmış olan Ereğli Demir-Çelik ve Kütahta Azot İşletmelerinin üretime başlamaları Birinci Plan döneminin en önemli başarılarıdır. Yine bu dönemde özellikle

lastik, plastik, petrol ürünleri, çimento, seramik sanayileri gibi genellikle ara malı üreten sanayiler hızla gelişmişlerdir. Ayrıca Petro-Kimya sanayiinin kurulmasına bu plan döneminde başlanmıştır. Böylece 1962 yılında imalat sanayileri içinde % 27,8 yer tutan ara malları sanayileri, Birinci Plan dönemi sonunda % 35,4'e yükselmiştir. Bu dönemde yatırım malları imal eden sanayilerden hızla gelişenler; tarım makineleri, elektrik makineleri ile gemi inşa ve makina sanayileri olmuştur. Karayolu taşıtları ve traktör imalinde yerli yapım oranının yükseltilmesi sağlanmıştır. Yatırım mali sanayilerinin 1962'de % 9,9'olan payı 1967 yılında % 11,7'ye yükselmiştir(44).

İkinci Plan döneminde, Madencilik üretim % 9,6; enerji üretimi % 12,1, imalat sanayileri üretimi %10,4 oranında artmıştır. İkinci Plan dönemin sonu olan 1972 yılında imalat sanayii üretiminin % 46,6'sını tüketim malları, % 39'unu da yatırım malları oluşturmuştur. Sanayileşme hareketi içinde önemli bir aşamayı oluşturan ara malları sanayilerinin gelişmesi konusunda kalkınma planı çerçevesinde gösterilen çabalar sonucu, kâğıt, plastik, gübre, petrokimya, çimento, cam sanayileri hızlı gelişme göstermiştir.

(44) 50 Yılda Türk Sanayii, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 1973, s. 89.

Bu gelişmelerin sonucu olarak ara malları sanayilerinin 1972'de imalat sanayiinin içindeki oranı % 39'u aşan bir düzeye yükselmiştir. İkinci Plan döneminde yatırım malları sanayilerinde; tarım makineleri, elektronik; karayolu taşıtları, demiryolu taşıtları ve gemi inşa sanayileri hızla gelişme göstermiştir. Artan traktör talebi tarım makinelerinin dayanıklı tüketim malları talebi, elektronik sanayinin hızla gelişmesini etkilemiştir. Vagon ve Lokomotif imalinde gösterilen çabalar ve gemi gereksiniminin karşılanmasında yerli tersanelere öncelik tanınması bu iki sanayi dalında önemli gelişmeler sağlamıştır. Bu gelişmelere rağmen imalat sanayii yatırım malları sanayileri açısından henüz istenilen yapıya ulaşamamıştır. Bununla birlikte şeker, çimento, yem, çay fabrikalarının büyük kısmının yurt içinde imali gerçekleştirilmiştir. Yapılan yatırımların büyük çoğunluğu ithal-ikameci sanayileşme politikasının sonucudur. İlk kez bu dönemde üretilmeye başlanan mallar aşağıda gösterilmiştir(45).

- 154 Kv'lık güç transformatörleri
- 10 Hg den büyük elektrik motorları
- Alçak gerilim kesici ve kontaktörleri (1000 V'dan küçük)
- Doğru akım Motor ve Genaratörleri

(45) 50 Yılda Türk Sanayii, s. 9 - 10.

- Elektrik - Su sayaçları.
- Endüstri tipi elektrik fırınları, sanayi fırınları.
- Çelik alüminyum iletkenler.
- Otomatik telefon santral ve apareyleri multipleks cihazları, radyo vericileri, TV alıcıları, bazı tip elektronik devre elemanları.
- Yüksek basınçlı buhar kazanları.
- Dizel motorlar, içten yanmalı motor parçaları.
- Takım tezgahları.
- Kompresörler, komple soğutma tesisleri ve klima cihazları, hermetik soğutucu üniteler.
- Dokuma ve iplik makinaları.
- Kimyasal gübreler.
- Empirme ve telli camlar, pencere camı, cam yünü, fibro cam, cam boru, cam çubuk.
- Krom - magnezit, ateş tuğlası, elektroporselen
- PVC, Polietilen, polivinil asetat ve plastikleştiriciler, plastik boru.
- Soda, Boraks, borik asit, boya maddeleri.
- Sentetik elyaf ve iplik.
- Taşıma araçları, (Dizel lokomotif, yolcu vagonları, Otomobil, Otobüs) Taşıt lastikleri V kayışları,
- Kraft kağıdı ve kraft liner.
- Tarım ilaçları, aktif maddeleri ve bazı ilaçlar.
- Yassı hadde mamülleri, kaliteli çelik, çelik boru ve bir kısım madeni eşya.

Yukarıda üretimi Türkiye'de gerçekleştirildikleri belirtilen malların ithal-ikamesi politikası sonucunda üretime geçtiklerini, daha sonra da ihracata yönlendirildiklerini vurgulamakta fayda görüyoruz.

TABLO III

TÜRKİYE'DE İMALAT SANAYİİ ÜRETİMİNİN BİLEŞİMİ (%)

İMALAT SANAYİİ

<u>ALT SEKTÖRLERİ</u>	<u>1962</u>	<u>1967</u>	<u>1972</u>	<u>1978</u>	<u>1981</u>
Tüketim malları	61,6	52,9	46,6	42,2	49,9
Ara malları	27,5	35,4	39,4	41,0	39,8
Yatırım Malları	10,9	11,7	14,0	16,8	10,3

Kaynak : D.P.T.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde tüketim malları sanayiinin payında 1978 yılına kadar sürekli bir azalma 1981 yılında ise artış görülmektedir. Ara mallarında ve yatırım mallarında da aynı durum kendisini göstermektedir. Bu durumun 1980 öncesi siyasi istikrarsızlıklar ve ara ve yatırım malları sanayilerine bu dönemde yalnızca devletin yatırım yapmasına bağlayabiliriz.

İkameci-sanayileşme politikasının mantıksal uzantısı, sanayileşmenin özünü oluşturan üretim teknolojilerinin yerli üretimidir. Türkiye'de bu doğrultudaki çabalar Üçüncü Plan döneminde yoğunlaşmıştır. Ancak gerek yapılabilirlik çalışmaları yönünden gerekli ön hazırlıkların

yeterince olmaması ve gerekse ekonomik bunalımın ağırlaşması, bu yöndeki gelişmelerin sınırlı kalması sonucunu vermiştir. Bir başka deyişle özellikle ilk üç plan dönemi sonunda sanai üretimde kullanılan teknoloji büyük ölçüde dışarıdan sağlanmıştır(46).

Teknolojinin yerli üretimini sınırlayan etmenlerin başında, var olan sanai üretim yapısı gelmektedir. Sanai üretimde aynı malın farklı teknoloji kullanılan çok sayıda firma tarafından üretilmesi, giderek sanayileşmeyi sınırlayan bir etmen olmaktadır. Bu teknoloji çeşitliliği, yerli makina ve motor sanayiinin kurulmasında önemli bir sorun olmaktadır.

Türkiye sanayii aynı malı üreten çok sayıda firmanın çağdaş teknolojik ölçülere göre çok düşük ölçekli üretimde bulunduğu bir yapıya sahiptir. Dokuma ve bir ölçüde de gıda kesimleri dışında sanayide dev görünen üretim birimlerinin uluslararası piyasada boy ölçüşen firmalar karşısında birer cüce olduklarını söylemek yanlış olmaz. En az maliyetle etkin üretim için gerekli üretim kapasitesinin onda biri ile çalışan dayanıklı tüketim malları sanayilerinin (Buzdolabı, TV, çamaşır makinası otomobil vb.) varolan maliyet ve nitelik yapısıyla ihracata açılmaları güç olmaktadır.

(46) KEPENEK, s. 370.

Rekabet edebilmesini sağlayacak üretim ölçeği, nitelik üstünlüğü, ya da teknolojik farklılığı yoktur. Türkiye'nin sınıai ürün ihracatı sınıai üretim yapısını yansıtmaktadır. İç pazar için üretime dayalı bir gelişme gösteren sanayinin dışa açılması herşeyden önce bir ölçek sorunudur(47).

Türkiye 1970'li yılların başında sanayileşmede belli bir aşamaya gelmiştir. Bu belli aşama, dayanıklı tüketim mallarının yerli üretiminin sağlanmasıdır.

Üçüncü Planda öngörülen ara ve yatırım malları üretiminin, sağlanması doğrultusunda somut bir girişim büyük sanayi kuruluşların oluşturulmasıdır. Sermayelerinin büyük bir çoğunluğu kamuya ait olan bu sanayi kuruluşlarının temel işlevi, motor ve makina sanayinin başlıca dallarında yerli üretimi gerçekleştirmektir. Bu dönemde kurulan sanayi kuruluşları kamu kesimi öncülüğünde ara ve yatırım malları üretiminin daha ileri aşamasına geçirilmesi çabasında ilk aşamada başarısız kalmıştır. Bu başarısızlığın nedenleri ise kısaca; birçok kamu kuruluşu gibi gerekli ve yeterli ön hazırlık yapılmadan oluşturulması, gerek alt yapı (enerji, ulaşım, teknoloji gibi girdiler) gerekse iç ve dış finansman yönünden yapılabirlik konusunda yeterli çalışmaların yapılmamasıdır.

(47) KEPENEK, s. 601.

Türkiye'de dayanıklı tüketim mallarının motorunu özel kuruluşlar yerine getirebilecek duruma gelmiştir. Genişleyen iç pazar, traktör örneğinde olduğu gibi artık etkin ölçekli motor üretimine olanak vermekteydi. O yıllarda özel sektörün motor üretimi konusunda kendi içinde ve kamu sektörüyle bazen açıkça çatışmaya dönüşen bir uğraş verdiği anlaşılmaktadır(48). Tüm bu olumsuzluklara karşın bu dönemde sanayi kuruluşlarının oluşturulması, başta değinildiği gibi tutarsız değildi, ilk aşamadaki başarısızlığına rağmen getirileri daha sonra görülmeye başlandı.

Üçüncü Planda genellikle yatırım malları üreten sektörlerinin alt dallarında en yüksek paya, ulaşım araçları ve elektrikli makineler sektörünün sahip olduğu plan hedefleri aşılmış olmasına rağmen, makine, tarım alet ve makinelerinde plan hedeflerine ulaşamamıştır. Bu plan döneminde temel yatırım mallarından çok dayanıklı tüketim mallarının üretimlerinin arttığı açıktır.

Dördüncü Planın uygulamaya konulmadan kaldırıldığını düşünerek 1973-1980 yılları arasına bir bütün olarak bakacak olursak. Bu dönemde Türk ekonomisinin ihracata dönük olmayan, ithal-ikamesi yapan bir sanayiyapısına sahip olması, ara ve yatırım malları ihtiyaçlarının büyük bir kısmını ithal etmek durumunda olması ile 1973 petrol

(48) KEPENEK, s. 583.

şokunun etkilerinin yol açtığı maliyet artışlarını transfer yoluyla aktaramaması sonucunda iç fiyatlar hızla artmaya başlamıştır. Böylece Türkiye Ekonomisi kendi iç bünyesinde büyük bir fiyat iletkenliği ile 1980'lere doğru % 100'e varan bir enflasyon hızına ulaşmış, kişi başına büyüme oranı sifıra düşmüş, ekonomi büyük bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır(49).

Tüm bu gelişmeler planlarda sürekli olarak vurgulanan dışa bağımlılığı azaltan bir sanai üretim yapısının oluşturulması, ya da sanai üretimde bir yapısal dönüşümün sağlanması biçiminde özetlenebilecek olan temel amacın gerçekleşmediğini göstermektedir. Planlarda öngörülenlerin aksine, sanai üretim, tüketim malları üretimine yönelik gelişimini sürdürmüştür. Bir başka deyişle, sanayileşme, planlarda öngörülen doğrultuda değil, başka etmenlerce belirlenen, kendi yapısı ve nitelikleri doğrultusunda gelişmektedir.

Kısaca kalkınma planları sanayiinin kendi kendine gelişmesini saptıramamış, gelişme doğrultusunu değiştirememiştir. İthal-ikamesi kuralının uygulanması sırasında gerek kuramsal yaklaşım ve gerekse politikanın yaşama geçirilmesi yalnız, durağan kesit gözlemlmelerine dayanmıştır. Daha da önemlisi, sanai üretimin niteliği

(49) KILIÇBAY, s. 165 - 166.

sonucu boşlukta bırakılmış, belli ilke ve ölçütlere bağlanmamıştır. Oluşturulan bu sanayileşme çerçevesi, sanai üretimi ancak bu doğrultuda gerçekleştirebilmiş, planların özlediği yapıda gelişmesini sağlayamamıştır(50).

Sınai üretimde ne ölçüde döviz tasarruf edileceği hesapları anlık, ya da ilgili yılın verilerine dayandırılmıştır. Böyle olunca da hızla değişen dış kaynak gereksinimleri hesapları beklendiği gibi olmamış, azalacak yerde artmıştır. Bu sonuç dış kaynak tasarrufuyla ilgili öngörülerin kısa dönemli, anlık çözümlere dayanmasından doğmaktadır. Sanayileşme politikası uzun dönemli bir çerçeveye oturtulmamış olmasına rağmen 1978 yılına kadar süregelen sanayileşme çabaları 1978-1980 yılları arasında gerilemeye dönüşmüştür. 1980 yılına gelindiğinde ise atıl sanayi kapasiteleri harekete geçirilebilmiş ve gerilemelerin telafi edilmesine başlanmıştır.

IV. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ İHRACATI ÖZENDİRME POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ

Planlı dönem öncesinde görülen dış ödemeler güçlüğü planlarda ihracat konusuna özel bir önem verilmesini gerektiriyordu. Ekonominin dış kaynak gereksinmelerinin karşılanması için, yalnız ithalat yerine yerli üretim ve ithalatın kısıtlanması yeterli olamazdı. İhracatın, özellikle, tütün, pamuk ve fındık gibi geleneksel ihraç

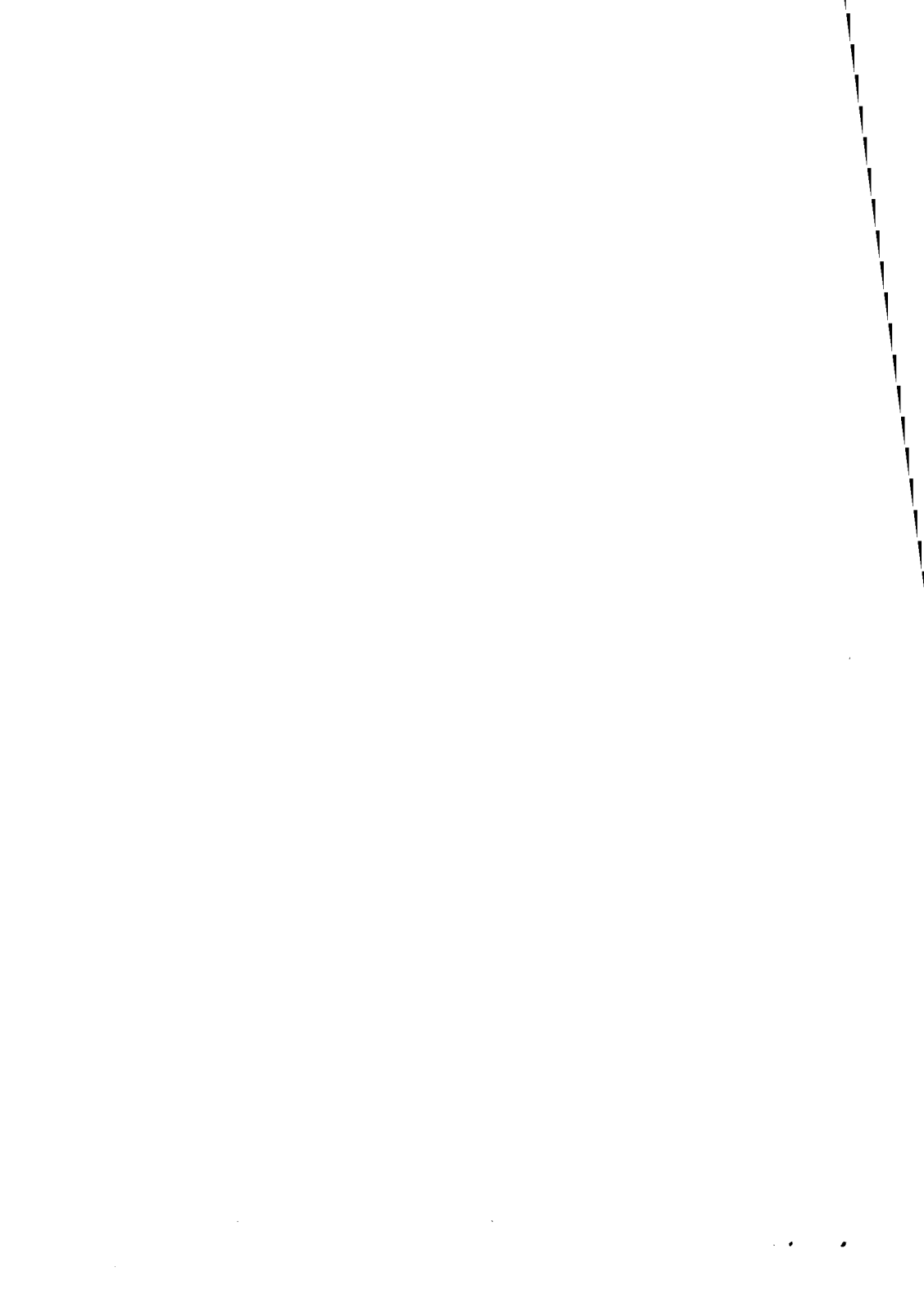
ürünlerinin dışında kalan mallarda arttırılması gerekli idi. Gerçekte Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yakınlaşma, ihracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME) nin kurulması bu amaca yönelikti, bunlara ek olarak planlı dönemde ihracatın doğrudan özendirilmesi doğrultusunda önlemler alındı.

Türkiye'de planlı dönemle birlikte ihracatın özendirilmesi konusuna büyük önem verilmeye başlanmıştır. Çoğu ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de sanayileşme politikaları ile ihracatı özendirme politikaları arasında yakın bir paralellik vardır.

Teorik olarak çalışmamızın birinci bölümünde sözü edilen ihracatı özendirme önlemlerinin tümü Türkiye'de uygulanmaya çalışılmıştır. Uygulamada döviz tahsis, girdiler üzerinde dolaylı vergilerin telafisi, sermaye kullanımının sübvansiyeye edilmesi, vergi muafiyet ve istisnaları ile hükümetin sağladığı destekleri görmekteyiz. İhracatta vergi iadesinin büyük miktarlara ulaşması bu konu üzerinde daha fazla durmamıza neden olmuştur. Bu arada döviz kurlarında meydana gelen gelişmeleri de incelemek istiyoruz.

1. PLANLARDA İHRACATI ÖZENDİRME ÖNLEMLERİ

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1963-1967) ilk uygulama yılı olan 1963'e kadar ülkemizde ihracatın özendirilmesi yönünde ciddi bir uygulamaya gidilmemiştir. İlk olarak Birinci Planda vergi yönünden özendirme önlem-

lerinin alınması gerektiği, özellikle ihraç mallarının maliyetine giren bütün dolaylı vergilerin gümrük kapısında ihracatçıya geri verilmesini sağlayacak pratik bir vergi düzenine gereksinim olduğunu ve ihracat kredisi sisteminin yerleştirileceği ifadeleri yer almıştır(51). Bu plan döneminde yıllık programlarda öngörülen hedeflerle ilgili değişiklikler kısmen uygulamaya konulabilmiştir. Nitekim ihracatın özendirilmesi ile ilgili ilk önemli yasa olan 261 sayılı "İhracatı Geliştirmek Amacı ile İlgili Olarak Hükümetçe Alınan tedbirlere Dair" yasanında bu plan döneminde uygulamaya girdiğini görüyoruz. Bu yasayla ihraç konusu malların maliyetlerindeki vergi yükünün yeterli düzeyde gidermenin ancak global bir vergi iadesi ile mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle, Bakanlar Kuruluna vergi iadesi yapma yetkisi tanınmıştır. Yine 1967 yılında ihracatı ve yatırımları özendirmek amacıyla ile 933 sayılı yasa kabul edilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), ihracatın arttırılmasında önemli bir araç olması nedeniyle kredi sisteminde ihracata dönük bir yapı geliştirilmesi, ihracat sigortasının getirilmesi ve ihracatta vergi iadesi sisteminin basitleştirilmesi ihraç edilen sinai mamüllerin bünyesine giren ithal malı ham ve yardımcı maddeler için döviz tahsisi yapılması, imalatın düşük faizli kredi ile finansmanını ve Merkez Bankası reeskont kredilerinin

(51) I.B.Y.K.P., DPT., Ankara, 1963.

öngörülen sanayi dallarına selektif olarak dağılması gibi hedeflere yer verilmiştir(52). Ayrıca ihracatın özendirilmesi yönünden ihracatçının muhtaç olduğu gerekli ticari ve pazarlama bilgilerinin bir merkezde toplanması da hedef olarak belirlenmiştir. 261 ve 933 sayılı yasalar ve bunlara istinaden çıkarılan kararnamelerle bu hedefler kısmen uygulamaya konulabilmiştir(53).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1973-1977) sanayi ürünlerinin ihraç edilebilir bir düzeye gelmesinin maliyet ve kalitenin dış talebe uygun şekle dönüşmesine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu sanayileşme, ihracata yönelmiş sanayilerle, önceliği yatırım ve ara mallarına verilmiş ithalatı ikame eden sanayiler arasında kesin bir ayırım yapmanın mümkün olmadığı ve her iki sanayii de özendirme konuları, özendirme politikası olarak belirlenmiştir. Bu dönemde ihracatın hızla arttırılması ve ihracat yapısının sanayi ürünleri lehine geliştirilmesi için ihracatta vergi iadesinde, dış pazar geliştirme yardımı yapılmasını mümkün kılacak bir politika izlenmesi de planın ihracatı özendirme ile ilgili diğer hedefidir(54).

(52) II. B.Y.K.P., DPT., Ankara, 1968, s.370-374.

(53) İBRAHİMHAKKIOĞLU, s.4.

(54) III.B.Y.K.P. D.P.T., Ankara, 1973.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında da (1979-1983) diğer alanlarda olduğu gibi ihraç ürünlerinin çeşitlendirilerek sanayi ürünlerine kaydırılması ve ihraç ürünlerimizde dış pazarlarda rekabet olanağı sağlanabilmesi için vergi iadesi, ucuz girdi, uzun vadeli düşük faizli kredi, geçici ithal kolaylıklarının sağlanması öngörülmüştür(55).

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde özellikle mevzuat yönünden gelen bürokratik engellerin asgariye indirilmesi, yetki ve sorumlulukların mümkün olduğunca merkezleştirilmesi ile özendirme mevzuatının tek bir yasada toplanması öngörülmüştür. Bunların dışında ihracat ile ilgili politik önlem ve hedefler öngörülmüştür.

2. 1980 ÖNCESİ UYGULANAN İHRACATTA VERGİ İADESİ

İhracatı özendirme önlemleri arasında üzerinde en çok durululardan birinin ihracatta vergi iadesi olduğu kuşkusuzdur. Vergi iadesinden güdülen amaç, kısa dönemde mamüllerimize ihraç gücü kazandırmak uzun dönemde ise ihracatımızın yapısını değiştirecek mamul mal ihracatının toplam ihracatımız içindeki payını arttırmaktır(56).

1964-1979 yıllarında uygulanan vergi iadesi özendirmesini sayısal olarak aşağıdaki tablodan inceleyebiliriz.

(55) IV.B.Y.K.P., D.P.T., Ankara, 1979.

(56) T.C. Ticaret Bakanlığı, 50 Yılda Türkiye'nin İhracatı Özendirme Önlemleri, Ankara, 1974, s.12.

Tablo - IV
Türkiye'de Vergi İadesi, 1964-79 (Milyon TL.)

Yıllar	Toplam İhracat	Vergi İade. Yararlanan İhracat	Toplam Vergi İadesi	Vergi İade. Yararlanan		Sanayi Ürünlerine yapılan Vergi İadesi	Yüzde 2/1	Yüzde 3/2	Yüzde 5/2	Yüzde 6/5	Yüzde 5/1
				Sanayi Ürünleri İhracatı	Sanayi Mal. İhracatı						
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1964	3.696,9	103,6	12,1	687,6	103,6	12,1	2,8	11,7	100,0	11,7	2,8
1965	4.173,6	303,4	29,3	744,8	303,4	29,3	7,3	9,7	100,0	9,7	7,3
1966	4.414,6	219,7	27,5	715,2	219,7	27,5	5,0	12,5	100,0	12,5	5,0
1967	4.701,0	250,4	24,9	700,4	250,4	24,4	5,3	9,9	100,0	9,9	5,3
1968	4.467,8	247,8	57,8	603,	247,4	57,9	5,5	23,7	100,0	23,4	5,5
1969	4.831,5	1.426,5	208,3	927,6	898,9	151,4	29,5	14,6	63,0	16,8	18,6
1970	6.407,7	1.732,9	289,5	1.179,0	1.065,6	207,1	27,0	16,7	61,7	19,4	16,6
1971	9.090,0	1.824,8	385,3	2.008,9	1.492,1	351,2	20,1	21,1	81,8	23,5	16,4
1972	11.875,9	3.201,8	717,7	3.301,5	2.753,8	686,1	27,0	22,4	86,0	24,9	23,2
1973	18.037,4	7.375,8	1.052,9	6.114,7	4.822,5	696,8	40,0	14,3	65,4	14,4	26,7
1974	21.197,3	6.479,3	919,5	8.309,3	5.979,6	884,2	30,6	14,2	92,3	14,8	28,2
1975	20.075,0	7.401,6	1.382,8	7.206,9	7.070,6	1.347,8	38,9	18,7	95,5	19,1	35,2
1976	30.775,5	4.433,9	3.117,6	9.355,7	10.001,0	2.229,9	46,9	21,6	69,3	22,3	32,5
1977	31.338,5	16.563,0	3.448,6	10.487,1	10.207,4	2.693,5	52,8	20,8	61,6	26,4	32,6
1978	55.357,8	19.727,3	2.949,2	15.057,3	12.004,9	2.010,7	35,6	14,5	60,9	16,7	21,7
1979	75.742,7	24.597,4	3.290,1	26.283,1	21.338,7	2.954,9	32,5	13,4	86,8	13,8	28,2
1964-79							20,2	16,2	82,7	17,5	19,1
1969-79							34,5	34,7	68,7	20,9	23,3

Kaynak : (1- DPT Yıllık Programlar, (2) (3) Merkez Bankası kayıtları, (4) (5) Soner Maşa, İhracatta Vergi Uygulaması ve Etkinliği, DPT Uzmanlık Tezi, Ekim - 1983, Ankara, s. 68.

Daha öncede değinildiği üzere, ihracatta getirilen özendirmelelerde vergi iadesi ile güdülen amaç, kısa dönemde ihracat hacmini arttırmak, uzun dönemde ise toplam ihracat içindeki sanayi mallarının payını yükseltmektir. Bu konuyu dikkate alarak TABLO IV incelendiğinde;

1969 - 1980 yılları arasında geleneksel tarım ürünlerinde önemli ölçüde vergi iadesinden yararlanıldığı için 1980 öncesi dönemde vergi iadesi alan sanayi mamüllerinin vergi iadesinden yararlanan toplam ihracat içindeki payı nisbeten düşük çıkmaktadır. (Ortalama olarak) 1964 - 1979 için % 82,7, 1969-1979 için % 68,7 ve 1980-1985 için % 98,6 (Bkz. Üçüncü Bölüm TABLO VII)

3. 1980 ÖNCESİ DÖVİZ KURLARININ GELİŞİMİ

Yoğun dış koruyuculuk, endüstriler arası dengeli kaynak dağılımı, dövizin çeşitli mal ve faktör fiyatlarının hükümetlerce belirlenmesi gibi özellikler, ithal ikamesi sistemde önemli bir yer tutar. İthal-ikamesi ulusal ekonomiyi adeta dış dünyadan soyutlamakta ve genellikle ulusal paraların konvertibilitesini yitirmesine neden olabilmektedir(57). Bu nedenlerden ötürü Türkiye'de döviz kurlarının gelişimini incelemek istiyoruz.

Bilindiği gibi Türkiye Bretton Woods'un "Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemini" 1973 başlarından bu sistemin

(57) Halil SEYİDOĞLU, Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Turhan Kitapevi, Ankara, 1962, s.30.

yıkılışına varıncaya kadar sıkı bir kambiyo denetimiyle birlikte uygulaya gelmiştir. Buna göre sabit resmi kurlar, yoğun dış ticaret ve kambiyo kısıtlamaları ile olabildiğince sürdürülmeye çalışılıyordu. Ancak içerideki şiddetli enflasyon ve uygulanan kısıtlayıcı önlemler, ulusal parayı resmi kurlardan aşırı değerlenmiş bir duruma getiriyor, bu da ithalatı özendirip ihracatı engelliyerek ödemeler bilançosunun giderek daha da bozulmasına yol açıyordu. 1973'den sonra giderek daha esnek kur sistemlerine geçilmiştir.

İthal-ikamesi ile daha önce ithal edilen bir malın yurt içinde üretimi sağlandığından, ikame edilen ithalat oranında bir döviz tasarrufu sağlanacağı açıktır. Ancak belli bir döviz tasarrufu sağlamak amacıyla, kaynakların gerçek maliyetlerini iyice hesaplamadan belli yatırım alanlarına tahsisi gerçekte tasarruf edilmek istenen dövizin ekonomiye olan maliyetini, ithalata harcanacak döviz değerlerinin çok daha üzerine çıkarabilir. İthal ikamesine rağmen, ekonominin dışa olan bağımlılığı devam ettikçe başka bir deyişle tamamlanmış mal üretiminin gerektirdiği girdiler yurt içinden sağlanmadıkça başlangıçta sağlanan döviz tasarrufu da dolaylı yoldan kaybedilmiş olacaktır. Bu durumda dış ödemeler dengesi açıklarının devalüasyon yolu ile kapatılması olanağı da ortadan kalkmaktadır. Çünkü yurt içinde kurulmuş bulunan makina, yedek parça ve girdiler bakımından dışa bağlı endüstri-

lerin üretimi kısılmadan ithalatı kısma olanağı olmayacaktır(58).

TABLO V

TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ ORTALAMA DÖVİZ KURLARI (TL/₺ ABD)

<u>YILLAR</u>	<u>NOMİNAL KUR</u>	<u>REEL KUR</u>
1963	9.00	9.00
1964	9.00	8.89
1965	9.00	8.23
1966	9.00	7.85
1967	9.00	7.29
1968	9.00	7.07
1969	9.00	6.59
1970	10.80	7.47
1971	13.43	7.95
1972	13.42	6.73
1973	13.69	5.70
1974	13.84	4.44
1975	14.33	4.17
1976	15.70	3.96
1977	17.88	3.63
1978	24.19	3.22
1979	33.50	2.72

Kaynak : Halil SEYİDOĞLU, Türkiye Ekonomisi ve İstikrar
Politikaları s. 42.

Yukarıdaki tabloda 1980 öncesi Türkiye'nin yıllık ortalama döviz kurları sunulmuştur. Tablonun birinci sütununda nominal kurlar görülmektedir. (Bu kurlar istatistiklerde Türk lirası cinsinden yıllık ihracat değerlerinin dolar karşılıklarına bölünmesi ile elde edilmiştir.) Nominal kurların Toptan Eşya Fiyatları indexi ile (1963=100) deflate edilmesinden bulunan reel kurlar ise ikinci sütunda sunulmuştur(59).

TABLO V incelendiğinde; 1969 yılına kadar, Nominal kur 1 \$: 9.00 TL. olarak sabit tutulmasına rağmen reel kurlar sürekli düşüş göstermiş ve örneğin sözkonusu edilen yıllarda doların reel kuru 6,59 TL. olmuştur. 1970 devalüasyonu dolayısıyla reel kurda bir miktar yükselme olmuşsa da ondan sonra bu düşüş devam etmiş ve 1963'de 9.00 TL. olan doların değeri 1979 yılında reel olarak 2,72 TL.'na kadar inmiştir.

Kuşkusuz reel kurdaki düşüşler ihracatı caydırıcı ve iç piyasaya dönük üretimi özendirici etki doğuracaktır. Bu analiz döviz kuru politikasının ihracat üzerindeki genel etkilerini göstermesi bakımından ilginç olmakla birlikte, dış dünyadaki emisyon oranlarını hesaba katmaması bakımından yetersiz sayılabilir.

(59) SEYİDOĞLU, s.41 - 42 - 43.

V. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ İMALAT SANAYİ İHRACATI

İhracat, üretilen malların yurt dışına satışı olduğuna göre üretimin ve üretim yapısının dolayısı ile yatırım politikalarının ihracatla olan bağlantısı son derece açıktır.

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme çabaları başlangıçta gelişmiş ülkelerin sanayilerine karşı rekabete açık bir yapıda değildir. Özellikle teknoloji, hammadde, sermaye, işgücü, pazar büyüklüğü ve tecrübe açısından gelişmiş ülkelere göre dezavantajlı olarak yola çıkıldığından belirli bir süre yerli sanayi, kota, yasaklama, gümrük duvarları ile ithalata karşı koruma altındadır. Bu politika yoluyla kurulacak sanayinin dış rekabete açık bir yapıya ulaşması, diğer bir deyişle maliyetlerin ve kapasitenin optimuma ulaşabilmesi için ise yetişmiş insan gücünün yanında demir-çelik, enerji gibi seçilmesi zorunlu sektörlerin yanında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan alanlarda yatırım yapılmasının gerekliliği açıktır.

Gerek koruma politikası gerekse ihracatı sübvansiyonla destekleyerek özendirme politikası, ekonomik etkileri açısından bir anlamda aynı sonucu ortaya çıkarır, bu da kaynak dağılımının etkin olmayışıdır. Yalnız dış dünyada hemen her ülkenin ithalatında belli oranda koruma politikası uygulamaya hakkı olduğu benimsenmiş olup, ihracatta sübvansiyon uygulamaları ise misilleme yönünde tepki toplamaktadır.

Türkiye'de 1980 öncesi imalat sanayii ihracatında genellikle tüketim malı üreten sanayilerin ihracatı büyük paya sahiptir. Bu sektörü sırasıyla Ara malları ve az da olsa Yatırım malları sektörleri izlemektedir. 1972 yılı ile 1978 yılları arası ihracat rakamları TABLO VI da gösterilmektedir.

TABLO VI

İMALAT SANAYİ İHRACATI

(1983 Fiyatlarıyla Milyon Tl.sı)

<u>İMALAT SANAYİ</u>	<u>1972</u>	<u>1977</u>	<u>1978</u>
Tüketim malları	407.924,9	365,919,9	326,020,5
Ara Malları	65.515,9	32,504,6	45.006,4
<u>Yatırım Malları</u>	<u>2.917,5</u>	<u>8.053,9</u>	<u>8.128,2</u>
T O P L A M	476.358,3	405.574,4	410.155,5

Kaynak : D.P.T. V. Plan Destek Çalışmaları : 1.

1972 yılı Tüketim malları sanayi ihracatında gıda sanayii ihracatı birinci sırayı alırken, bu alt sektörü sırasıyla dokuma ve giyim ile tütün sanayileri izlemektedir.

Ara malları sanayi ihracatında, ilk sırayı petrol ürünleri almaktadır, bunu takiben, çimento, deri ve deri mamülleri, kimya, demir-çelik, cam ve petro-kimya sanayileri gelmektedir.

Yatırım malları sanayii, Elektrikli makinalar ihra-
catı ilk sırayı alırken, elektriksiz makinalar ve madeni
eşya sanayii ihracatta önemli role sahiptir.

1978 yılında ise Tüketim malları sanayiinde dokuma
ve giyim, Ara malları sanayiinde çimento, yatırım malla-
rı sanayiinde ise Madeni eşya ve karayolu taşıtları sa-
nayii ihracatta önemli yere ve role sahiptir(60).

(60) Bkz. V.B.Y.K.P. Destek Çalışmaları ; 1, s.180.

İç İncü Bölüm

1980 SONRASI SINAİ İHRACATIN GELİŞİMİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. 1980 SONRASI EKONOMİ POLİTİKASINDA DEĞİŞİMLER

1980 sonrası sınaî ihracatın gelişimi ve değerlemesini yapmak için öncelikle 1980 sonrasında meydana gelen politika değişikliklerini 24 Ocak kararlarına varılan süreci özetlemek istiyoruz.

1973'de patlak veren Dünya petrol şokundan sonra Türkiye'de geleneksel ithal-ikamesi politikalarını sürdürmek büsbütün zorlaşmıştı. İçine girilen yoğun döviz darboğazı, aşırı ölçüde artan dış borçlar ve şiddetli enflasyon karşısında, ithal-ikamesi stratejisi değiştirilme yolunun seçilmesi gerekmektedir. Bunun yerine ihracatın özendirilmesine dayanan bir politika izlenmeye başlanmıştır. Amaç fiyat mekanizmasını hakim kılarak uluslararası ekonomiden soyutlanmış ulusal ekonomiyi yeniden

dış dünya ile bütünleştirmekti. Böyle olunca, ihracat, ithalat, döviz kurları, para, maliye, tarım ve sanayi ürünlerinin fiyatları gibi alanlarda bir dizi yeni politikalar belirlemek gerekmiştir. Bu dönemde ihracatta görülen gelişmeleri yalnızca dar anlamda ihracatı özendirme önlemlerine bağlamak yeterli bir açıklama sayılamaz. Konuyu genel açıdan ele almak ve ihracattaki gelişmelerin dar anlamda, ihracatı özendirme önlemlerinin yanında sanayileşme politikalarındaki değişmelerin de bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir(61).

Geleneksel ithal-ikamesi sanayileşme 1980'e varıldığında iki seçenikle karşılaşmıştır. B-rincisi ara ve özellikle yatırım mallarının yerli üretimini gerçekleştirmek, ikincisi, Bu tür gerçekleşmeyi, en azından belli bir süre bir tarafa bırakmak. Belirtilmelidir ki 1980'li yıllarda ikinci yaklaşım yönünde yol alınmaktadır(62). İthal-ikameciliğin son aşamasının tamamlanması, sanayileşme yönünden ülkenin daha ileri bir aşamaya gelmesini, giderek yerli teknoloji üretimini, buradan kendini besleyen bir gelişme düzeyine ulaşmasını amaçlar. Bu anlamda, o zamana kadar uygulanan politikanın mantıksal, doğal bir uzantısı, sanayide o güne kadar uygulanan korumacılığın tedricen kaldırılmasıdır.

(61) Halil SEYİTOĞLU, Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Turhan Kitapevi, Ankara, 1962, s.15.

(62) KEPENEK, s. 581-582.

24 Ocak kararlarının belirleyici özelliği, ekonomik karar mekanizmasında ekonomik yönlendirmenin, devlet yerine piyasa fiyatları ile yürütüleceğidir. Piyasada oluşacak fiyatların ekonomiyi yönlendirmesi yolunda devletin ticarete, fiyatlara doğrudan müdahalesinin olmaması esastır.

Ekonomik düzende bu denli köklü değişmelerin kısa sürede sonuçlanması beklenemez. Ancak önceki dönemlere göre 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikasının mantığı gereği dışa açık bir ekonomi yaratmaya ve dolaşımıyla ihracata özel bir önem vermeğe çalışacağı açıktır.

II. 1980 SONRASI İHRACATA DÖNÜK SANAYİLEŞME

1980 sonrasında sinai mamül ihracatına dayalı ihracat artışı, yeni programın temel direği kabul edilmiştir.

1970'li yıllarda bir yandan iç talep patlaması bir yandan içeride ve dışarıda negatif reel faiz hadlerinde alınan krediler Türk ekonomisinde 1974-1976 yılları arasında üç yıl ortalama yılda % 8,7 oranında büyüme sağlamış, sanayileşme hızlanmıştı. Ama bundan daha önemli olanı büyük sermaye gruplarının oluşmasıdır. (Koç, Sabancı, Çukurova, T. İş Bankası, OYAK, Eczacıbaşı gibi) 1960 lı yılların sonundan itibaren varlığını duyuran gruplara 1970 lerin sonunda yenileri eklenmeye başlamıştı. 1978 ve 1979 yıllarına uygulanan bürokratik ekonomi politikaları ve yaşanan darboğazlarla atılım yapmak pek

olası değildi. Funların yanı sıra Türk bankaları da dışarı açılma gereksinimi duymaya başlamışlardı.

Bundan başka, Türkiye 1970'li yıllara, ihracata dönük üretim yapabilen bir sınai üretim kapasitesiyle girmiş ve yaşanan boom içinde bunu genişletmişti. 1970 de 103.2 milyon dolar olan sınai mamül ihracatı 1974 de 600,3 milyona yükselmiş, ancak 1979'a kadar hiç bir artış sağlanamamıştı. 1978, ihracata dönük uzmanlaşmış sanayi dalları için çok kötü bir yıl olmuştu. Gıda-ıçki sektörü ihracatı % 25,4, deri-kösele % 22,8, kimya sanayi % 29,1, metal dışı madenler % 42,4 ve araçlar ihracatı da % 33,9 oranında azaldı. Oysa içeride hazır üretim kapasitesi ve ihraç potansiyeli vardı.

Türkiye'nin çok yakınındaki ortadoğu pazarı ise İran-İrak savaşı ve petrol fiyatlarının yarattığı genişlemeye göze çarpıyordu. Çevre ülkelerden İran, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Kuveyt'in 1979 yılı ithalatı 55,4 milyar dolardı. Türkiye, transit ticaretle buna aracılık edip, döviz gereksinimi içinde bunalarırken payını arttırmaktan geri kalamazdı(63).

Çevredeki her şeyin ihraç edilebileceği, genişleyen bu pazarın varlığına bir gerçek daha ekleniyordu. 1974-den itibaren dış ticaret hadleri gerileyen tarım ürünleri

(63) Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar, Bilimsel Sorunlar Dizisi, İstanbul, 1985, s. 389.

ihracatıyla Türkiye'nin döviz gereksinimini karşılaması olası değildi. Bir yandan 1978'de ertelenen borçların 1980'li yılların ilk yarısından itibaren vadesi gelmeye başlıyor, yıllık borç taksit ve faiz ödemelerinin tutarı 1978'le 1979'da ulaşılan mal ihracatı gelirlerini aşıyordu. Tüm bunlar Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçmesinin en önemli nedenleri olmaktadır.

24 Ocak kararlarını izleyen ve % 48,6 oranındaki devalüasyondan sonra ithalattan kota sistemi az sayıda mala indirildi. Yeni rejime göre liberasyon listesinde serbest ithalata tabi mallar genişletildi.

29 Aralık kararlarıyla ihracatçı sermaye şirketi kavramı getirildi. Bunlar, ihracatı 50 milyon doları aşan şirketlerdir ve ileride de göreceğimiz gibi ihracat özendirilmelerinden en yüksek oranda yararlandırılmaktadırlar.

1. 1980 SONRASINDA UYGULANAN İHRACATI ÖZENDİRME ÖNLEMLERİ

24 Ocak ve sonrasındaki kararlarla özendirme önlemleri genişletildi. Şöyle ki, daha önce ihracatçıların döviz tutma yetkisinin kapsamı genişletildi. Ek olarak ithalat için üretimde kullanılacak girdiler, ithalat vergisinden bağışık tutulmaktadır. İhracatçılara, ayrıca kredi sübvansiyonu sağlanmaktadır. Ticari bankaların kredilerinin % 15'ini sınai ürün ihracatında kullanılmalrı gerekir. Ayrıca sınai ürün ihracatını arttırmak üzere,

serbest bölge ve gümrüksüz antrepo kurulması, işlemlerin kolaylaştırılması ve benzeri önlemler alınması öngörülmektedir(64).

İhracat finansmanında ve kredili ihracatta kullanılmak üzere T.C. Merkez Bankasındaki ihracatı Teşvik fonu kuruldu. İhracatı teşvik sertifikası olan ihracatçılar, T.C. Merkez Bankası, ticari bankalar ve sigorta şirketleri hizmetlerinden yararlanırken, her türlü damga resmiyle banka ve sigorta muamele vergisinden muaf tutuldu. İhracatçılara ihracat gelirinin bir bölümünü muhafaza etme olanağı tanındı. Bu özendirmelerin yanında vergi iadesi ve döviz kurlarındaki değişimler büyük önem taşımaktadır.

2. 1980 SONRASI İHRACATTA VERGİ İADESİ

Türkiye'de uygulanan vergi iadesi rejimi 9.9. 1975 tarih ve 7/10624 Sayılı kararname ile zamanla buna eklenen çeşitli kararlar ve tebliğler çerçevesinde düzenlenmiştir. Son yıllarda sanayileşmiş ülkelerde yaygınlaşan "yeni himayecilik akımları" içinde özellikle az gelişmiş ülkelerin emek-yoğun endüstri dallarındaki vergi iadeleri, bir damping uygulaması şeklinde değerlendirilmektedir. O yüzden bu tür mamullerin ihracı, daima sanayileşmiş ülkeler telafi edici vergi uygulamalarına konu

(64) D.P.T., 1981 Yılı Programı, s. 66.

olma tehdidi altında bulunmaktadır. Nitekim Türkiye GATT Sübvansiyonlar kodu Anlaşmasını imzalamış ve 1.1.1986 tarihinden itibaren dokuma ve giyim eşyası üzerindeki vergi iade oranını sifıra düşürmüştür. İhracat işlemleri 1.1.1985 tarihinde uygulamaya konulan ve 3065 sayılı yasa ile getirilen Katma Değer Vergisinden muaftır. 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Yasasında da ihracatla ilgili bazı istisnalar hükmü yer almaktadır.

1980 ve 1985 döneminde ihracatta vergi iadesine ait veriler TABLO VII'de gösterilmiştir. Tablodan anlaşılacağı gibi (Sütun 7), bu dönemde vergi iadesinden yararlanan ihracatın toplam ihracata oranı ortalama olarak %47,2 dir. Yalnızca vergi iadesinden yararlanan sanayi mamüllerinin genel ihracattaki payı (Sütun 11) ise ortalama %46,7 dir. Bu oranların birbirine yakın çıkması, vergi iadesinin büyük ağırlıkla sanayi mamüllerine yapılmasının bir sonucudur. Nitekim sütun 9'da görüldüğü gibi, vergi iadesinden yararlanan sanayi mamülleri ihracatını vergi iadesi yapılan toplam ihracata oranladığımız takdirde ortalama %98,6 gibi çok yüksek bir oran bulunmaktadır.

Toplam vergi iadesi rakamlarının vergi iadesinden yararlanan ihracata bölünmesi ile bulunan genel vergi iadesi oranları ise sütun 8'de sunulmuştur. Buna göre sözkonusu dönemde ortalama genel vergi iadesi oranı %16,7 dir. Yalnız sanayi ürünleri ihracatı için hesaplanan vergi iadesi oranları ise sütun 10'da görülüyor. Bu oranların genel ihracattaki oranlara çok yakın bulunması da vergi iadesinin bu dönemde hemen hemen tamamen sanayi mamüllerine yapılmasının bir sonucudur.

T A B L O - (VII)
TÜRKİYE' DE VERGİ İADESİ (Milyon TL.)
1980 - 1985

Yıllar	Toplam İhracat (1)	Vergi İadesinden Yararlanan İhracat (2)	Toplam Vergi İadesi (3)	Sanayi Ürünleri İhracatı (4)	Vergi İad. San.Ürün İhracatı (5)	Sanayi Ür. Vergi İadesi (6)	Yüzde 2/1 (7)	Yüzde 3/2 (8)	Yüzde 5/2 (9)	Yüzde 6/5 (10)	Yüzde 5/1 (11)
1980	221.498,1	95.030,9	4.905,2	79.739,3	52.179,3	4.712,4	24,8	8,9	94,8	9,0	23,6
1981	530.715,7	174.220,4	24.653,1	258.458,6	172.765,2	24.575,7	32,8	14,2	99,2	14,2	32,6
1982	937.310,6	412.611,8	86.716,0	554.887,9	409.459,3	86.262,7	44,0	21,0	99,2	21,1	43,7
1983	1.052.081,0	667.919,8	148.989,9	1.009.891,0	663.696,6	148.299,9	63,5	22,3	99,4	22,3	63,1
1984	2.490.764,7	1.583.509,7	329.060,2	1.796.304,7	1.576.919,4	328.049,4	63,6	20,8	99,6	20,8	63,3
1985	4.174.149,0	2.269.496,2	287.377,7	3.746.704,0	2.253.314,7	285.468,8	54,4	12,7	99,3	12,7	54,0
1980-1985							47,2	16,7	98,6	16,7	47,6

Kaynak: Devlet Plânlama Teşkilatı, Teşvik ve Uygulama Başkanlığı kayıtlarından.

Öte yandan sanayi ürünleri ihracatındaki vergi iadesi oranları 1984'e kadar artan bir eğilim gösterirken o tarihten sonra azalmaya başlamıştır. Bu sonuç bir özendirme önlemi olarak vergi iadesinin özendirme sistemi içindeki öneminin giderek azalmakta olduğu şeklinde yorumlanabilir. 1985 yılında çıkartılan bir kararname ile ihracatçılara yapılacak vergi iadesi ödemelerinin 1987 başlarına kadar uzatılması öngörülmüştür. Diğer yandan, tekstil alanında sanayileşmiş ülkelerde yaygınlaşan aşırı korumacı akımların bir sonucu olarak Türkiye'de 1986 Ocakından itibaren dokuma ve giyim mamülleri üzerindeki vergi iadesi oranlarının sıfıra indirildiğini görüyoruz. Hükümetin vergi iadesi oranlarını azaltırken esnek kur politikaları ile ihracata yeni özendirmeler sağlamayı amaçladığı söylenebilir.

Türkiye'de vergi iade oranlarını incelediğimizde Tablo VIII'de görüldüğü gibi sektörler arasında vergi iadesi oranları bakımından önemli sayılabilecek farklılıklar vardır. 1980-1985 döneminde ortalama vergi iade oranları en yüksek ilk beş sanayi sektörü şunlardır. Deniz taşıtları, tarım makineleri, karayolu taşıtları, Orman ürünleri ve Demir-çelik. Aksine vergi iade oranları en düşük olan beş sektör ise sırasıyla Gıda, oyuncak, içki ve seramiktir.

Kaba bir yaklaşımla yukarıdaki karşılaştırmalardan sermaye ve teknoloji yoğun endüstrilere daha yüksek, emek

T A B I O - (VIII)
ALT SEKTÖRLERE GÖRE VERGİ İADESİ ORANLARI (1980 - 1985)

Alt Sektörler	1980	1981	1982	1983	1984	1985	Ortalama
Gıda	8.7	13.8	20.0	18.2	16.5	11.1	11.4
İçki	5.3	7.1	12.3	17.7	18.0	10.1	11.8
Dokuma-Giyim	9.7	12.8	21.2	24.0	22.3	12.3	17.1
Orman Ürünleri	6.9	12.6	21.5	21.2	20.4	14.1	19.3
Kağıt	4.9	10.0	15.8	16.3	16.0	11.9	12.5
Deri-Kösele	5.5	15.2	23.7	26.9	24.3	10.8	17.8
Kimya	7.0	10.3	16.1	17.9	17.4	11.9	13.4
Cam	6.5	11.8	21.8	18.3	20.5	13.4	15.4
Seramik	5.3	11.6	18.4	21.4	21.9	14.3	12.7
Demir-Çelik	5.8	17.5	24.5	26.4	24.6	16.3	19.1
Demir dışı metal	7.8	11.5	16.5	20.8	20.4	12.2	14.9
Madeni Eşya	7.1	16.0	22.5	25.4	22.0	13.9	17.8
Makina İmalat	9.0	14.9	23.2	17.9	10.1	15.9	15.2
Elektrik Makina	5.3	17.2	20.4	21.8	23.5	15.2	17.2
Elektronik	7.9	11.0	24.8	28.7	22.9	16.3	18.6
Karayolu Taşıt.	18.9*	23.9*	25.6	25.5	22.9	15.3	22.0
Demiryolu Taşıt	-	-	00.0	0.0	10.0	12.8	12.8
Çimento	7.0	16.6	20.0	16.8	17.2	11.9	14.9
Plâstik İşleme	4.5	11.9	18.8	19.3	16.2	11.2	13.7
Lâstik	5.1	13.6	21.1	22.4	21.4	3.7	14.6
Tarım Makinaları	12.9	13.8	23.9	25.1	23.4	16.1	22.1
Pişmiş kil,Çimento	-	12.2	25.6	18.7	16.2	12.1	18.2
Su Ürünleri Sanayi	5.0	5.0	5.0	60.9	11.4	9.1	21.6
Deniz Taşıtları	42.6	32.00	24.6	29.1	29.6	23.4	26.7
Taş Ocakçılığı Ürünleri	5.0	8.3	15.5	15.8	16.6	12.2	15.0
Oyuncak Sanayi	4.1	8.3	16.5	14.4	14.4	11.9	11.6
Turizm	4.9	5.3	12.2	14.5	12.6	11.3	10.3
Tıbbi Araçlar	5.0	19.5	21.3	15.2	22.5	13.9	18.2
Büro Gereçleri	-	15.7	15.8	18.1	17.6	10.9	15.6
Diğerleri	-	-	17.6	14.6	14.7	8.0	13.8
T O P L A M	8.9	14.2	21.0	22.3	20.8	12.7	16.7

* Kara, demir ve denizyolu taşıtları yapım sanayiini kapsar.
Kaynak : DPT, Teşvik ve Uygulama Başkanlığı kayıtlarından.

ve doğal kaynak yoğun endüstrilere daha düşük oranda vergi iadesi yapıldığı sonucuna varılır ki, bu da vergi iadesi uygulamasındaki temel prensibe uygun bir nitelik taşır.

1964 yılı başlangıç kabul edilirse, 1980 öncesi ve sonrası dönemlerde ortalama genel vergi oranlarında fazla bir değişme olmamıştır. (Toplam vergi iadesinin, vergi iadesinden yararlanan ihracata oranları ortalama olarak 1964-1979 için % 16,2 ve 1980-1985 için % 16,7) sanayi ürünleri vergi iadesi oranlarında ise 1980 sonrasında hafif bir düşme görülmüştür. (Sanayi ürünlerinde yapılan vergi iadesinin vergi iadesinden yararlanan sanayi ürünleri ihracatına oranı ortalama olarak 1964-1979'da % 17,5 1980-1985 de % 16,7) ancak bu karşılaştırmalar vergi iadesi sisteminin daha kapsamlı olarak uygulanmaya başladığı 1969 yılından sonrası için yapılırsa sonuçların daha farklı olduğu görülür. Şöyleki, 1980 sonrası dönemde hem genel vergi iadesi oranları, hem de sanayi mamülleri ihracındaki vergi iadesi oranları önemli sayılabilecek ölçüde düşmüştür. (Ortalama olarak 1969-1979 için genel vergi iadesi oranı % 34,7, sanayide iade oranı %20,0 ve 1980-1985 dönemi için her ikisi de % 16,7)(65).

(65) Halil SEYİDOĞLU, Türkiye Ekonomisi ve İstikrar Politikaları : 1980 - 1985, Arş. No.6, Marmara Üniversitesi, Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s. 37 vd..

1980 den sonra vergi iadesi kapsamına giren ihracatta önemli artışlar olmuştur. Ancak bu artış daha çok sanayi ürünlerinden dolayı ortaya çıkmıştır. Çünkü geleneksel tarım ürünleri bu dönemde vergi iadesi uygulamasının dışında tutulmuş ve hatta bunların ihracından prim tahsil edilmek yoluna gidilmiştir. Böyle bir uygulama kuşkusuz ihracatın yapısını sanayi mamülleri lehine değiştirmek amacından kaynaklanmıştır. 1980'den sonra vergi iadesi oranlarında görülen düşüşler de uygulanan yüksek kur politikaları ile bağlantılıdır. Girilen yeni dönemde, hükümetler ihracatın özendirilmesini piyasa mekanizmasına bırakarak, yüksek kur politikasıyla bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

3. 1980 SONRASI DÖVİZ KURLARINDAKİ DEĞİŞME

24 Ocak kararlarını izleyerek 47.10 TL : 1 dolar olan TL/Dolar kuru % 48 oranında devalüe edilerek 70 TL : 1 Dolara düşürüldü. Gübrü ve tarımsal mücadele ilaçları ithalatı için 35 TL : 1 dolar olan kur 55 TL : 1 dolar olmak üzere değiştirildi ve katlı kur muhafaza edildi. Çapraz kur farkları için sürekli ayarlama getirildi.

Bu sistem, Mayıs 1981'de T.C. Merkez Bankasının günlük kur saptaması biçimine dönüştürüldü. Böylece bir yandan TL. nin dış değerinin sürekli düşürülerek ihracatta teşvik sağlanması, öte yandan da kur ayarlamasının bir hükümet sorunu ya da siyasi sorun yaratıyor olmak-

tan çıkarılması amaçlandı. Tabii, dış dünyadaki dalgalı kurlara Türk lirasının sürekli uyumu yoluyla spekülatif hareketlerin önlenmesi de amaçlar arasındaydı(66).

29 Aralık kararlarını izleyerek ticari bankaların döviz kurunun saptanmasındaki rolü devreye sokuldu. Buna göre T.C. Merkez Bankası ABD dolarına esas döviz kurunu, saptar, ticari bankalar da esas kurun % 6 'sı altında ya da üstünde kalan bir sınır içinde bir marjı kendisi kararlaştırarak buna ekler. Alış-satış kurları arasındaki fark % 2 yi aşamaz. Böylece ticari bankalar arasında nihai alıcı ve nihai satıcının karşılaştığı döviz kuru için rekabetin ortaya çıkması ve kurun saptanmasında bir ölçüde etkinlik kazanmaları amaçlandı.

24 Ocaktan önce döviz pozisyonu tutma yetkisine sahip bankalar kazandıkları dövizin ancak % 25'ini döviz pozisyonu olarak tutabildikleri halde 24 Ocak kararlarını izleyerek bu oran % 80'e çıkarıldı. Daha sonra, yetkili banka sınırlaması kaldırıldı. Bir başka değişme de ticari bankaların döviz kazançlarının % 20 sini T.C. merkez bankasına devretme zorunluluğu yerini bir diğer uygulamaya bıraktı. Buna göre ticari bankalar döviz varlıkları eski döviz borçlarının % 40'ı na kadar olan bölümü döviz pozisyonlarında tutabilecektir. 29 Aralık ka-

(66) KAZGAN, s. 393.

rarlarını izleyerek (vadeli döviz işlemleri dahil) banka ve şirketlerin her türlü döviz işlemi yapması, dövizle borç alıp vermesi (Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığından izin almak koşuluyla) serbest bırakıldı(67). Tüm bunlar ihracat kredisi sağlamada önemli bir rol oynamakta, ihracatı özendirme etkisi yapmaktadır.

Aşağıdaki tabloda ikinci bölümde hesaplanma şekli belirtilen Nominal ve Reel döviz kurlarının 1980 sonrasındaki gelişimi verilmiştir.

TABLO IX

TÜRKİYE'DE 1980 - 1985 YILLARI ORTALAMA DÖVİZ KURLARI

TL / \$ US

<u>YILLAR</u>	<u>NOMİNAL KUR</u>	<u>REEL KUR</u>
1979	33,50	2,72
1980	76,11	2,98
1981	112,85	3,23
1982	163,12	3,73
1983	226,78	3,97
1984	349,14	4,07
<u>1985</u>	<u>502,93</u>	<u>4,12</u>

Kaynak ; SEYİDOĞLU, s. 42.

(67) KAZGAN, s. 394.

1980 yılında reel kurlardaki düşüşün durduğu ve o tarihten sonra bir yükselmenin ortaya çıktığı görülmektedir. 1981'e gelinceye kadar ulusal para aşırı değerlendirilmiştir. Bu eğilim 1981'de son bulmuş, ancak o tarihten sonra Doların satınalma gücü 1963 deki düzeyinin üzerine çıkararak reel olarak artmaya başlamıştır.

Kuşkusuz döviz kurlarında yukarıda açıklanan gelişmelerle ihracat arasında yakın bir ilişki vardır. 1980'den sonra iç ve dış fiyat farkına göre düzeltilen kurlarda görülen yükselme ihracatımızı da olumlu yönde etkilemiştir.

1980 sonrasında döviz kurunun sürekli değiştirilmesiyle amaçlanan; kısa dönemde Türk lirasının dış değerinin resmi ve karaborsa farkını azaltmak, dışarıdan borç alabilmek ve yurtdışında çalışanların dövizini resmi yollarla göndermelerini sağlamaktır. Sürekli devalüasyonla uzun dönemde ihracatın arttırılması amaçlanmaktadır. Sürekli devalüasyon sonucu, ülkenin dışa sattığı ürünlerin yabancı para cinsinden fiyatı düşmektedir. Aynı miktardaki mal için, diğer koşullar aynı ise yabancılar ödedikleri doların yarısını ödeyeceklerdir. Bunu sağlamak üzere Türk lirasının değeri hergün yeniden ayarlanmaktadır. Ayarlama ölçütü iç piyasadaki fiyat değişimleri ve yabancı paraların uluslararası alım-satımdaki durumu ya da Türk lirasının alım gücü denkliğidir(68).

(68) KEPENEK, s. 599.

Türkiye'de ihracatı özendirme politikasının ana ilkelereinden birisi toplam ihracat hacmini arttırırken sanayi mamullerinin payını da yükseltmektir. Bu amaç önceki kalkınma planlarında yer aldığı gibi Beşinci Planda da yer almaktadır(69).

Ihracatı özendirme politikalarını inceliyecek olursak; gerek 1980 öncesi, gerekse 1980 sonrası Kalkınma Planlarının amacı sanayileşmenin gerçekleştirilmesi olmakla birlikte, uygulanan stratejiler birbirinden farklıdır. 1980 öncesi dönem yoğun bir ithal ikamesi ile tanımlanırken, 1980 sonrası dönemde ihracata yönelik politikalar izlenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla ihracatı özendirme politikalarının nitelikleri birbirinden farklılıklar gösterir. Şöyle ki, 1980 öncesi dönemde ihracatı özendirme politikalarının amacı, sanayileşme modelinin ihracat üzerinde doğurduğu olumsuz etkilerin giderilmesi iken, 1980'den sonraki dönemde uygulanan liberal dış ticaret ve kambiyo politikaları çerçevesinde, iç ve dış ekonomide fiyat mekanizmasının işleyişini hakim kılmak ve ulusal ekonomiyi dünya ekonomisi ile bütünleştirmek amaçları ön planda geçmiştir. O nedenle 24 Ocak 1980 den sonra ihracatta ortaya çıkan gelişmeleri yalnızca

(69) Örneğin bkz. I.B.Y.K.P., s.509, II.B.Y.K.P.s.28, III. B.Y.K.P.s.116, IV.B.Y.K.P., s.267.V.B.Y.K.P., s.66.

dar anlamda ihracatı özendirme önlemlerine bağlamak doğru olmayıp bunu aynı zamanda izleyen dışa açık ekonomik modelin bir sonucu olarak düşünmek gerekir.

İhracatı özendirme önlemlerinin genelde parasal önlemler olduğu konusu oldukça dikkat çekmektedir. Üretilen sanayi mamüllerinin kalite ve teknolojilerine de gerekli özendirme yolları aranmalıdır.

III. İHRACATIN GELİŞİMİ VE İHRACATTA YAPISAL DEĞİŞME

1. İHRACATIN GELİŞİMİ

Türkiye'de ihracata yönelik politikaların izlenmeye başladığı 24 Ocak kararlarından sonraki dönemde, gerek sanayi ürünleri ihracatında, gerekse genel ihracatta yıllık artış hızının yoğun ithal ikamesi uygulamalarının yer aldığı 1980 öncesi dönemdeki oranlardan nisbeten daha yüksektir.

Türkiye'nin 1960-1985 dönemindeki dış ticaret durumu TABLO XI da gösterilmiştir. Buna göre 1960 yılında 320.730 milyon dolar olan ihracat gelirimiz 1979 da 2.261.195 milyon dolara çıkmıştır, yani 17 yılda yaklaşık 5,5 kat artmıştır. Oysa 24 Ocak kararlarının alındığı 1980 yılında 2.910.122 milyon dolar olan ihracat rakamı 1985 de 7.958.0 milyon dolara ulaşmıştır. Başka bir deyişle ihracat gelirimiz 6 yıl gibi bir dönemde 2,7 kat artmıştır. Verdiğimiz global ihracat rakamları dolar üzerinden olmakla birlikte bunların yine de dış

dünyadaki enflasyondan etkilenmemesi düşünülemez o nedenle, ihracatımızdaki gerçek artışları belirleyebilmek için bu rakmaların dış dünyadaki enflasyona göre deflate edilmesi gerekir.

TABLO X

TÜRKİYE'DE İHRACATIN ANA SÖKTERLERE GÖRE DAĞILIMI (%)

<u>SEKTÖRLER</u>	<u>1961-65</u>	<u>1966-70</u>	<u>1971-75</u>	<u>1976-80</u>	<u>81-83</u>
TARIM	75,0	78,7	63,3	63,5	39,1
MADENCİLİK	4,0	5,6	5,2	6,1	3,5
SANAYİ	21,0	15,7	31,5	32,4	57,4

KAYNAK : D.İ.E. ve TÜSİAD.

Ana sektörler itibariyle ihracatımızdaki gerçekleştirmelere dikkat edilirse (TABLO X) sanayi ürünleri ihracatında belirgin bir artış görülmektedir. Sanayi ürünlerinde görülen bu artış imalat sanayi ürünleri ihracatının gelişmesine bağlanabilir.

TABLO (XI)
TÜRKİYE'NİN İHRACAT VE İTHALATI
(1000 DOLAR)

<u>Yıllar</u>	<u>İthalat</u>	<u>İhracat</u>
1960	468.186	320.730
1961	507.205	346.740
1962	619.447	381.198
1963	687.616	368.087
1964	537.397	410.771
1965	571.953	463.738
1966	718.269	490.508
1967	684.669	522.334
1968	763.663	696.369
1969	801.227	536.837
1970	947.605	588.476
1971	1.170.841	676.601
1972	1.562.554	884.969
1973	2.037.000	1.317.000
1974	3.720.000	1.532.000
1975	4.739.559	1.401.000
1976	5.128.647	1.960.000
1977	5.796.278	1.753.026
1978	4.599.024	2.288.163
1979	5.069.432	2.261.195
1980	7.667.324	2.910.122
1981	8.933.365	4.702.934
1982	8.843.481	5.745.973
1983	9.235.000	5.727.833
1984	10.756.900	7.133.602
1985	11.343.600	7.958.008

A. İmalat Sanayii İhracatının Gelişimi

1978-1983 döneminde tüketim malları üreten sanayiler içinde gıda ve tütün üretimi ortalamasının üzerinde artış gösterirken içki ve dokuma-giyim üretiminde ortalamasının oldukça altında bir artış kaydedilmiştir. Yine aynı dönemde ara malları üretimi içinde deri, lastik, plastik, kimya, petro-kimyo, gübre, cam, demir-çelik ve demir dışı metaller sanayileri ara malları üretimi ortalamasının üzerinde bir yıllık artış oranı göstermiştir. Çimento üretiminde ise bir düşüş gözlenmektedir. (Daha sonra tekrar artma eğilimi görülmekte). Yatırım malları sanayiinde yıllık ortalama artış oranı 1978-1983 döneminde % 6,0 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Aynı dönemde elektriksiz makina imalatı, meslek, bilim, ölçü, kontrol ve optik donatımı imalat sanayii ile elektronik sektörlerinde ortalamasının üzerinde bir artış hızı gerçekleşmiş bulunmaktadır.

1972 yılında 1983 yılı toplam imalat sanayi ihracatı 476.361 milyon TL. düzeyinde iken 1977 yılında 405.574 milyon TL, 1983 yılında ise 1.007.093 milyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Dikkat edilecek olursa imalat sanayii alt sektörlerinde üretim artışları ikameci sanayileşme politikası doğrultusunda yapılan yatırımların fazla olduğu sektörlerde görülmektedir. 1972 yılında toplam imalat sanayii ihracatının % 90'ı tüketim malları, % 8 i ara malları ve % 2 si yatırım malları sektörlerinden gerçekleştirilmesine rağmen, 1983 yılında bu oranlar sırasıyla % 60,1, %31,3 ve % 8 olmuştur.

TABLO XII

ALT SEKTÖRLERE GÖRE İMALAT SANAYİ İHRACATI

	1972 Gerçekleşme	1977 Gerçekleşme	1978 Gerçekleşme	1982 Gerçekleşme	1983 Gerçekleşme	1983 Fiyatlarıyla (Milyon TL.) Yıllık Artış %		
						72 - 77	77 - 82	78 - 83
İMALAT	476 358,3	405 574,4	410 155,5	112 643,9	1 007 097,7	-3,2	14,2	9,1
TÜKETİM MALLARI	407 924,9	365 919,9	326 020,5	562 750,0	605 169,9	-2,8	1,0	10,7
— Gıda	197 292,4	145 596,6	132 471,0	185 489,1	215 467,3	-5,9	5,0	10,2
— İçki	919,5	655,8	1 004,2	1 411,4	1 495,3	-6,5	16,6	8,3
— Tütün	76 640,0	47 363,5	59 242,7	80 395,4	53 264,9	-9,2	11,2	-2,1
— Dokuma Giyim	133 073,0	171 400,0	173 303,0	295 485,0	334 042,0	9,2	11,5	14,1
ARA MALLARI	65 515,9	32 504,6	46 006,4	313 653,0	315 327,3	-13,1	57,4	47,0
— Orman Ürünleri	902,0	183,0	371,0	14 894,0	12 817,0	-27,3	141,1	103,1
— Kağıt	5,0	139,0	107,0	3 859,0	4 073,0	94,4	94,4	107,1
— Basım	39,0	73,0	139,0	461,0	1 233,0	13,4	44,6	54,7
— Deri ve Deri Mamülleri	5 415,7	1 262,5	9 114,4	25 369,6	44 720,0	18,4	16,0	37,5
— Lastik	147,0	110,0	200,0	1 588,0	6 976,0	-5,6	70,6	103,5
— Plastik	90,0	725,0	435,0	6 322,6	3 516,6	51,8	54,2	51,9
— Kimya	4 737,9	6 798,9	5 307,5	20 826,7	21 341,0	7,5	25,1	32,1
— Petrokimya	1 176,0	2 723,3	2 122,3	25 600,0	30 234,6	18,4	56,5	70,1
— Petrol Ürünleri	36 659,8	—	3 679,3	76 323,3	50 494,6	—	—	68,8
— Gübre	—	—	—	8 724,9	3 252,9	—	—	—
— Çimento	11 205,1	7 012,9	9 612,7	32 257,8	18 061,5	-8,9	35,7	13,4
— Pişmiş Kil ve Çiment. Gereç.	252,7	231,5	167,4	4 101,7	3 681,0	-1,7	77,7	85,5
— Cam	1 756,7	6 638,5	6 441,5	16 782,7	18 243,4	30,5	20,4	23,1
— Seramik	192,7	86,1	328,2	2 756,6	2 518,5	-14,8	100,0	50,3
— Demir Çelik	2 392,7	2 184,5	4 452,6	65 744,0	79 835,0	-1,8	97,6	78,1
— Demirdışı Metaller	547,8	4 336,4	3 528,5	8 041,1	14 329,2	51,3	13,1	32,4
YATIRIM MALLARI	2 917,5	8 053,9	8 128,2	82 210,0	86 600,9	22,5	59,1	60,5
— Madeni Eşya	608,3	2 351,9	2 406,1	21 099,7	19 388,3	31,1	55,1	51,8
— Elektriksiz Mak.	741,0	1 485,6	791,0	11 833,8	14 134,0	14,9	51,4	78,0
— Tarım Alet ve Mak.	8,2	21,0	174,8	6 701,0	21 036,2	20,7	216,8	160,7
— Mesken, Bilim, Ölçü	39,0	30,7	1,0	518,0	329,4	-4,7	76,0	242,4
— Elektrikli Mak.	1 027,4	557,5	1 901,3	18 961,0	15 758,0	-11,5	102,5	52,6
— Elektronik	95,0	510,0	547,0	725,0	968,0	39,9	7,3	12,1
— Karayolu Taşıt.	103,7	2 249,8	2 157,0	23 495,0	14 226,0	85,0	59,9	45,8
— Demiryolu Taşıt.	—	73,9	—	—	4,0	—	—	—
— Gemî İnşaa	332,6	111,3	150,0	1 602,3	757,0	-19,7	70,5	38,2
— Uçak İmalat	—	—	—	—	—	—	—	—

İmalat sanayi toplam ihracatı 1972-1977 döneminde yıllık ortalama % 3,2 lik azalma gösterirken 1978-1983 döneminde % 19,1 lik artış kaydetmiştir.(TABLOXII) Tüketim malları ihracatı 1972-1977 döneminde yıllık ortalama % 2,2 oranında ara malları yıllık ortalama % 13 azalma gösterirken, aynı dönemde yatırım malları sanayinde yıllık ortalama % 22,5 oranında artış görülmektedir. 1978-1983 yılları arasında Tüketim malları % 10,6, ara malları % 47,0, yatırım mallarında da %60,5 düzeyinde bir artış görülmektedir. (Bu oranın yüksekliği düşük bir orandan hareketle hesaplanmasına bağlanabilir) Elektriksiz makina, tarım alet ve makinaları, meslek, bilim, ölçü, kontrol ve optik donatımı sanayilerinde 1978-1983 döneminde yatırım malları sanayii ortalamasının üzerinde bir ihracat artış oranı gerçekleştirilmiştir(70).

B. İhracata Yönelik Politikaların İmalat Sanayinin Üretim Yapısına Etkisi

İhracata yönelik politikaların imalat sanayinin üzerindeki etkilerini göstermek üzere, alt sektörler düzeyindeki ihracat/üretim oranları TABLO XIII'de sunulmuştur. 1980 öncesi dönemi temsil için 1978 yılı ele alınmıştır.

Tablodan görüleceği gibi toplam imalat sanayiindeki ihracat üretim oranı 1978'de % 6,1 iken 1984'de % 15,8 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim Malları sanayiinde

(70) V.B.Y.K.P. Destek Çalışmaları :1, V.B.Y.K.P. öncesinde Gelişmeler, 1972-1983, DPT.Ya.No.1975, Ankara, Ocak 1985, s. 176 - 180.

ise bu oranlar % 8,83 den % 21,81'e ara mallarında %4,4 den % 11,9'a ve yatırım malları sanayilerinde % 1 den % 8'e çıkmıştır.

Demek oluyor ki, 1984 yılı verilerine göre imalat sanayiinde dışa en açık sektör, tüketim malları sanayiidir. (Bu sektörde; örneğin, hazır giyim üretimi alanında dışa açılma % 81'e ulaşmaktadır.) Tüketim mallarını ara ve yatırım malları izlemektedir. Ancak 1978 den 1984'e dışa en hızlı açılan alt sektör, yatırım malları sanayii olmuştur. (Bunda düşük ihracat bazından hareket edilmesi de etkili olmuştur.) Özendirme politikamızın temel ilkelerinden olan, ileri teknolojiye dayalı sanayilerde ihracatta daha büyük özendirmeler sağlanması şeklindeki uygulamaların sonucuna bağlanabilir.

T A B L O - (XIII)
İMALAT SANAYİ İHRACAT / ÜRETİM ORANLARI
(1985 Fiyatlarıyla %)

İmalat Sanayi Alt Sektör	1978 Gerçekleşme	1984 Gerçekleşme	1985 Tahmin	1986 Program
İmalat Sanayi	6.10	15.76	16.64	16.79
Tüketim Malları	8.83	21.81	22.85	23.49
Gıda	6.44	11.66	11.29	11.35
İçki	1.03	1.56	2.96	3.17
Tütün	35.60	22.30	31.26	31.01
Dokuma	13.64	45.51	46.38	47.36
Hazır Giyim	13.86	80.74	84.30	87.26
Ağaç Mobilya	0.02	3.77	3.62	3.71
Ayakkabı	0.04	2.54	2.90	3.06
Ara Malları	4.45	11.88	12.30	12.24
Çırcırlama	72.44	39.85	51.45	53.07
Ağaç ve Mantar Ürünleri	0.11	3.353	5.31	6.72
Kağıt	0.22	10.69	10.74	10.52
Basım	0.19	6.12	7.12	8.45
Deri,Kürk İşleme	0.66	5.06	5.75	7.21
Kimya	2.23	9.42	9.66	10.13
Petro-Kimya	1.84	19.23	17.01	15.20
Petrol Ürünleri	0.40	6.85	5.72	3.92
Gübre	0.00	3.93	5.15	6.08
Çimento	7.01	8.58	8.45	7.74
Pişmiş Kil	0.17	8.19	6.16	7.31
Seramik	12.14	22.57	27.70	31.71
Cam	1.32	21.73	23.82	24.19
Demir-Çelik	1.47	24.47	25.35	25.67
Demir-Dışı Metaller	3.11	15.65	17.00	19.12
Yatırım Malları	0.95	8.48	10.53	10.45
Madeni Eşya	1.17	5.31	6.98	7.51
Elektriksiz Makina	0.65	10.46	22.98	19.46
Tarım Makinaları	0.36	16.72	20.00	20.53
Meslek,bilim,ölçü aletleri	0.02	5.05	14.27	18.84
Elektrikli Makina	1.42	13.38	9.96	12.33
Elektronik	0.97	2.45	2.63	2.63
Karayolları Taşıtları	0.92	8.37	8.99	8.85
Demiryolu Taşıtları	0.00	0.50	0.58	0.69
Gemi İnşa	0.65	12.20	11.78	11.86
Uçak,İmalat	1.51	3.12	3.69	4.06

Kaynak : D.P.T., Yıllık Program 1986, s.164.

2. İHRACATTA YAPISAL DEĞİŞME

Türkiye ihracatında ilkel ürünlerin payı genel olarak düşme eğilimindedir. İlkel ürünler arasında gıda maddeleri ile içkiler ve tütün ihracatı da sayılabilir. Bu grup ihracat zaman içinde düşme eğilimi göstermekle birlikte genel ihracatın ortalama üçte birine yakın kısmını meydana getirmektedir.

SITC (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması) na göre Türkiye'de toplam ihracat içinde işlenmiş ürünlerin payı özellikle 1970'lerden sonra hızlı bir gelişme göstermiştir. İşlenmiş ürünler içinde en önemli pay, makineler ve ulaşım teçhizatı dışındaki ürünlere aittir. 1970 yılından sonra makina ve ulaşım teçhizatının yanında demir-çelik ile demir dışı metaller gibi ürünler önemli ihracat grubunu oluşturmuştur(71). 1970 sonrasında kimyasal maddelerin üretiminde meydana gelen gelişmeler 1980 sonrası kimyasal madde ihracatında kendisini göstermiştir.

Gelişmekte olan pazar ekonomilerinin ihracatında da ilkel ürünler, Türkiye ihracatında olduğu gibi ağırlıktadır. Gelişmekte olan ülkelerin işlenmiş ürün ihracatının genel ihracatındaki payının yavaş gelişimini karşılık, Türkiye'nin bu sektör ihracatında sürekli bir artış olmuştur. Bu durum Türkiye ihracatında işlenmiş ürün lehine olan bir yapısal gelişme gösterdiğini göstermektedir.

(71) KARLUK, s. 2.

T A B L O - (X I V)
T Ü R K İ Y E ' D E İ H R A C A T İ N M A D D E B İ L E Ş İ M İ , 1 9 6 3 - 1 9 8 5
(%)

Yıllar	Tarım Hay- vancılık	Madencilik Taşocakçılığı	Genel	S a n a y i S e k t ö r ü		
				Tarım Dayalı İşlenmiş Ürünler	İşlenmiş Petrol Ür.	İmalat Sanayi Ürünleri
1963	79	3	18	65	12	23
1964	78	3	19	60	10	30
1965	78	4	18	57	6	37
1966	79	5	16	48	5	47
1967	81	4	15	62	1	37
1968	82	5	13	48	2	50
1969	75	6	19	56	3	41
1970	75	7	18	39	1	60
1971	73	5	22	36	2	62
1972	68	4	28	38	9	53
1973	63	3	34	36	11	53
1974	56	5	39	24	14	62
1975	57	7	36	26	7	67
1976	64	6	30	17	3	80
1977	50	7	33	23	0	77
1978	67	5	28	18	0	82
1979	59	6	35	19	0	81
1980	57	7	26	20	4	76
1981	47	4	49	18	5	77
1982	37	3	60	17	10	73
1983	33	3	64	18	7	75
1984	25	3	72	16	8	76
1985	23	3	74	13	8	79
1963 -79	70	5	25	39	6	55
1980 -85	37	4	59	17	7	76

Kaynak : DPT.Bş.B.Y.K.P., Öncesinde Geğişmeler,1972-1983,Ocak 1985,s.72.

Türkiye'de ihracatın madde bileşimine baktığımızda (TABLO XIV) ihracat içinde genel sanayi ürünlerinin payı 1963 yılında % 18 iken bu oran 1979 yılında % 35'e, 1985 yılında ise % 74'e çıkmıştır. Bunun tersine tarımın payı aynı yıllarda sırasıyla % 79, % 59 ve % 23 olmuştur. Madencilik ve taş ocakçılığı ürünlerinde ise belirgin bir değişme yoktur.

Tarım ve sanayi ürünlerinin paylarındaki bu değişmeler, Türkiye'de kalkınma, sanayileşme ve ihracatı özendirme politikalarına bağlı olarak ihracatın yapısında sanayi ürünleri yönünde değişmesinin bir sonucudur.

Sanayi ürünlerini tarıma dayalı işlenmiş ürünler, işlenmiş petrol ürünleri ve onun dışındaki sanayi ürünleri diye sınıflandırdığımız takdirde şu özellikler dikkat çekicidir. Tarıma dayalı işlenmiş ürünlerin sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı 1963'de % 65 iken, 1979 da % 19'a, 1985 yılında ise % 13'e düşmüştür. İmalat sanayiinin payı da 1963-1979 döneminde % 55 den 1980-1985 döneminde % 76 ya çıkmıştır. 1976-1979 arasında görülen nisbi yükselme o dönemlerde karşılaşılan yoğun petrol darboğazı dolayısıyla işlenmiş petrol ürünleri ihracatının kendi içinde gerçekleştiren böyle bir yapısal değişme, yani tarıma dayalı işlenmiş ürünler ihracatından genellikle imalat sanayi alanlarına doğru bir geçiş, aynı zamanda, sanayi ürünleri ihracatımızda sermaye yoğunluğu ve teknolojinin arttığını ifade eder.

Ayrıca ihraç edilen imalat sanayi ürünlerinin yapısındaki değişmeler de benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. Nitekim TABLO XV de görüldüğü gibi 1963-1979 döneminde dokuma ile demir-dışı metaller en önemli yeri tutmakta olup diğerlerinin payı düşüktür.

TABLO XV

İHRACATTA İMALAT SANAYİİ ÜRÜNLERİ

(1963-1979 ve 1980-1985)

% Ortalama

<u>İMALAT SANAYİİ</u>	<u>1963-1979</u>	<u>1980-1985</u>
Çimento	3	5
Kimya	9	6
Lastik - Plastik	1	2
Deri - Kösele	8	7
Orman ürünleri	5	1
Dokuma	36	46
Cam-Seramik	3	5
Demir - Çelik	3	12
Demir Dışı Metaller	27	2
Madeni eşya	1	1
Makina	2	4
Elektrikli Makinalar	0	2
Ulaşım Araçları	1	5
Diğer	1	2

Kaynak : D.P.T. Kalkınma Planları ve Yıllık Programlar.

1980 sonrası dönemde de dokuma ürünleri yine birinci sırada gelmektedir. Ancak bu dönemde, önceki ile karşılaştırıldığında, imalat sanayii ürünleri ihracatımızın daha çok çeşitlendiği ve alt sektörlerle doğru belirgin bir yayılma sağlandığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar deri-kösele, orman ürünleri, kimya ve demir dışı metaller ihracatında nisbi bir azalma olmuşsa da demir çelik, makina, elektrik makineleri ve ulaşım araçları gibi sermaye ve ileri teknoloji yoğun ürünlerin ihracatındaki artışlarda bu bakımdan dikkat çekicidir.

1980 sonrasında sanayi ihracatında görülen gelişme ve ihracatın yapısal değişmesi imalat sanayi alt sektörlerinde de ara mallarındaki ihracat artışı yönünde gerçekleşmektedir.

3. İHRACATIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMINDAKİ GELİŞME

1980 den sonra ihracatımızda görülen nisbeten hızlı artışlar üzerine, izlenen ihracata dönük politikalar kadar, dış dünyada ve bölgemizde ortaya çıkan ekonomik ve siyasal gelişmelerin de belirli bir katkısı vardır.

1979 da petrol fiyatlarına yapılan ikinci büyük zamdan sonra petrol ihracatçısı ülkelerin döviz rezervlerinde önemli artışlar olmuştur. Bu durumda Orta Doğuda komşumuz sayılan petrol üreticisi ülkeler bir yandan alt yapı yatırımlarını tamamlamak için yoğun bir inşaat faa-

liyetine girişirken, diğer yandan da ithalat harcamalarını büyük ölçüde arttırmışlardır. Türkiye Orta Doğu piyasasına ilk kez müteahhitlerimizin bu ülkelerde aldıkları büyük ihaleler yoluyla girmiştir. Onu bu bölgelere gönderdiğimiz işçiler ve daha sonra da ihracatımızdaki artışlar izlemiştir. İhracatımızdaki bu gelişme üzerine, Türk dış politikasında İslam ülkeler ile yakın ilişkiler kurulmasının ve bu arada özellikle İran ve Irak arasında başgösteren savaşında etkileri ihmal edilemez.

TABLO XVI 1980 öncesi dönemde OECD ülkelerinin ihracatımızdaki payında görülen azalma eğiliminin 1980'den sonra da devam ettiğini ancak dönemin ortalarından sonra hafif bir artma olduğu görülüyor. Bu eğilimi hem AET Grubunda hem de AET dışı OECD ülkelerinde (özellikle Amerika Birleşik Devletleri) kendini gösteriyor.

Doğu Bloku ülkelerine yapılan ihracatta ise hızlı bir azalma olmuştur. Esasen bu grupta, geleneksel olarak kliring esasına göre sürdürülen ticaret ilişkilerimiz zamanla serbest dövizli ticaret anlaşmalarına dönüştürülmüş ve sonunda kliringli ticarete tamamen son verilmiştir. Tablodan bu değişme, dolayısıyla Doğu Blokunun ihracatımızdaki payının azaldığı görülmektedir(72).

(72) SEYİDOĞLU, s. 54.

T A B L O - (Y V T)
TÜRKİYE İHRACATININ BÖLGELERE GÖRE DAĞILIŞI (%)

Ülke Grupları	1963	1974	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
OECD Ülkeleri	80.1	70.6	63.9	57.7	48.1	44.5	48.2	52.4	51.5
AET (10 lar)	53.2	48.1	48.7	43.0	32.0	30.5	35.1	38.3	39.4
Batı Almanya	16.8	22.4	21.8	20.7	13.7	12.3	14.6	17.9	17.5
Fransa	4.4	4.4	6.1	5.6	4.6	3.4	3.2	2.8	2.7
İtalya	11.8	5.9	9.4	7.5	5.2	5.7	7.4	7.0	6.3
İngiltere	12.8	5.3	4.6	3.6	3.1	3.3	4.3	3.6	6.8
ABD	13.5	9.4	4.6	4.4	5.7	4.4	4.0	5.2	6.4
Japonya	0.8	1.2	1.0	1.3	0.7	0.7	0.6	0.5	0.5
İsviçre	5.7	6.1	5.0	4.3	5.6	5.6	5.0	5.0	1.6
Doğu Bloku	9.6	9.5	13.3	16.5	6.8	5.4	4.0	3.7	3.8
SSCB	1.9	5.0	5.6	5.8	4.1	2.2	1.5	1.9	2.4
Diğer Ülkeler	10.3	19.9	22.7	25.8	45.1	50.1	47.8	43.9	42.1
Irak	0.0	2.0	5.0	4.6	11.9	10.6	5.6	13.1	12.1
İran	0.0	1.0	0.5	2.9	5.0	13.8	19.0	10.5	13.6
Libya	0.0	0.6	1.9	2.1	9.4	4.1	3.2	2.0	0.7
Suudi Arabistan	0.0	0.3	0.9	1.5	4.0	6.2	6.4	5.3	5.4
Kuveyt	0.0	0.4	0.7	1.7	1.5	1.5	1.5	1.5	1.4
Mısır	0.2	0.4	2.2	0.7	1.5	2.5	1.2	2.0	1.8
Suriye	0.8	2.0	2.4	3.5	2.7	1.1	1.0	0.9	0.7
Ürdün	0.0	0.3	2.0	1.6	2.1	1.8	1.9	1.5	1.4
Pakistan	0.0	0.1	0.2	0.2	0.4	0.7	0.4	0.3	0.2
T O P L A M (Milyon \$)	368.0	1.532	2.261	2.910	4.703	5.746	5.728	7.728	7.958

Kaynak : T.C. Başbakanlık, Hazine ve Dış Tic. Müst. Başlıca Ekonomik göstergeler, Aralık 1985, s.15.

OECD ve Doğu Bloku ülkelerinin paylarındaki düşmeye karşılık Orta-Doğu ülkelerine yapılan ihracatta önemli bir yükselme olmuştur. Özellikle İran, Irak, Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt ve Libya'nın ihracatımızdaki paylarında nispeten hızlı bir artış görülmektedir. Ancak Libya'ya yapılan ihracat dönem sonlarına doğru önemini yitirmiştir.

Orta-Doğu'ya yapılan ihracatta coğrafi yakınlık gibi bir avantaja sahip olmamıza rağmen, bu ülkelerin ithalat hacimlerinde görülen artışların büyük ölçüde tasadüfi faktörlere bağlı olduğu görülmektedir. Petrol fiyatlarındaki düşüş ve bölgedeki siyasi istikrarın sağlanması gibi gelişmelerin ihracatımızda yapabileceği uzun vadeli etkilerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi gerekir.

Türkiye'nin katıldığı başlıca üç bölgesel anlaşmadan, ticari ilişkilerin gelişmesine en az katkı yapan ya da hiç etkili olmayanı RCD anlaşmasıdır. Anlaşmanın yürürlükte kaldığı 14 yıl (1964-1978) süresince üyeler arası ticari ilişkilerde hemen hiçbir gelişme olmamış, buna karşılık askıya alındığı 1978 sonrası yıllarda (İran-İrak savaşının başlamasını izleyerek) İran'la ticari ilişkilerin boyutlarında büyük sıçrama görülmüştür. 1983 de İran'a yapılan 1,1 milyar dolarlık ihracatlı bu ülke

Türkiye'nin bir numalari ihracat pazarı düzeyine çıkmış, islam ülkelerine yapılan 2,6 milyar dolarlık ihracatın da % 42 sini oluşturmuştur(73).

Avrupa Ekonomik Topluluğuna gelince, Türkiye'nin ihracatının coğrafi dağılımında 44,4 - 49,8 arasında değişen bir pay aldığını göstermektedir. Bir başka deyişle Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ihracatın hızı, Türkiye'nin ortalama ihracat artış hızından fazla ya da az olmayıp, genel gidişten büyük sapma göstermemiştir.

1960'lı yıllardan itibaren sınai mamül ve yarı mamül ihracatı hammadde (tarım ve madencilik) ihracatından daha hızlı artmıştır. Öyle ki, 1966 - 1970 ortalamasına göre % 15,7 olan payı 1980'li yıllarda % 57,4'e ulaşmıştır. Başka bir deyişle islam ülkelerine ihracatın hızlandığı yıllar sınai mallar ihracatının da ortalamanın üzerinde arttığı yıllardır.

TABLO XVII de görüldüğü gibi 1983'de (işlenmiş gıda maddeleri ve petrol ürünleri dışında kalan) 2,8 milyar dolar tutarındaki mamul mallar ihracatının 1,8 milyar dolarlık bölümünü kapsamaktadır. Görüldüğü gibi, deri eşya, kürk eşya, halı-kilim, örgü-eşya, giyim eşyası, ayakkabı gibi emek-yoğun sınai mamüller dışında kalan sınai mamüllerin üçte ikisiyle % 97'si arasında değişen oranları

(73) SEYİDOĞLU, s.56.

T A B L O - (K V I I)

BASLICA SINAİ MALLAR İHRACATINDA İSLAM ÜLKELERİNİN PAYI
(1983 - % Olarak)

İhraç Malı Türü	Toplam İhracat (Milyon Dolar)	Dağılım Payları	
		İslâm Ül- keleri (%)	Diğer Ül- keler
-İlaç	6,9	82,6	17,4
-Gübre	14,4	43,1	51,9
-Sabun,temizlik mad.vb.	14,0	90,5	9,5
-Suni reçine,plastik maddeler	43,5	81,0	19,0
-Kauçuk,suni kauçuk vb.	33,3	86,1	13,9
-Deri Eşya	128,7	1,4	98,6
-Kürk ve kürk eşya	63,4	-	100,0
-Tahta ve Tahta eşya	41,9	93,3	6,7
-Kağıt mukavva ve eşyaları	16,3	97,0	3,0
-Sınai elyaf	69,3	86,9	13,1
-Dokuma	175,0	73,7	21,3
-Halı,kilim vb.	188,5	15,1	84,9
-Örgü eşya	66,4	5,5	94,5
-Giyim eşyası	393,2	2,5	97,5
-Diğer Dokuma	83,3	23,2	76,8
-Ayakkabı	7,7	87,5	12,5
-Taş çimento vb.den eşya	14,3	86,2	13,8
-Seramik eşya	12,4	74,0	26,0
-Cam eşya	81,4	74,1	25,9
-Demir Çelik ve eşyaları	407,2	92,5	7,5
-Bakır ve eşyaları	31,1	82,4	17,6
-Aliminyum ve eşyaları	45,6	94,1	5,9
-Makineler	102,8	69,8	31,2
-Elektrik Makineleri	69,0	65,0	35,0
-Karayolu araçları	22,9	78,5	21,5
-Mobilya	19,0	91,5	8,5
-Çeşitli mamüi mallar	4,5	67,1	32,9
T O P L A M	1.827,3		

Kaynak : Kazgan, Altın Kit. s,301.

islam ülkelerine yönelik ihracattır. Deri eşya, halı-kilim, giyim eşyası, ayakkabı gibi az önce belirtilen mamüllerin başlıca pazarı ise Avrupa ve Batı Avrupa'da Türkiye'nin en büyük ticaret ortakları olan Batı Almanya, İsviçre, İtalya gibi ülkelerdir.

Türkiye ancak sürekli olarak yeni ve daha ileri teknoloji mamül ihracatı olanağı elde tuttuğu takdirde ihracatını sürdürebilir. Oysa 24 Ocak 1980'den bu yana egemen olan uygulama, Türkiye'yi bir kaç emek-yoğun sanayi ihracatında tutsak etme eğilimindedir. Bu nedenlerle 1980'li yılların başında islam ülkelerine ihracatta gözlenen olağanüstü sıçramanın sürekli olma olasılığı düşüktür.

IV. 1980 SONRASI SINAİ İHRACATIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1980 sonrası sanayi ihracatının değerlendirilmesini yaparken öncelikle 1980'lere kadar gerçekleştirilen imalat sanayii yatırımlarının incelenmesi gerekir. Şöyle ki; imalat sanayii alt kesimlerine yapılan yatırımlarda ara malları sanayiine yapılan yatırımlar dikkat çekmektedir. Oranlar halinde belirtecek olursak; toplam imalat sanayii yatırımlarının, Birinci Planda % 60'ı, İkinci Planda % 69'u, Üçüncü Planda % 60'ı, ve Dördüncü Planda % 71'i ara malları sanayiine yapılmıştır. Burada dikkat çeken bir başka konu da toplam yatırımlar içinde imalat sanayiinin almış olduğu paylardır. 1963 yılında % 24 olan bu pay 1967'de % 21, 1972'de % 31, 1975 de % 30

iken 1980'e kadar budoğrultuda gitmiş, 1980 den sonra sürekli bir düşüş görülmeye başlanmıştır. Öyle ki 1985 yılında toplam yatırımlarda imalat sanayii yatırımlarının payı % 19'a düşmüştür(74). İmalat sanayii yatırımlarındaki bu gelişme ile 1980 sonrası aynı sanayi ürünlerinin ihracatındaki gelişme karşılaştırıldığında; sinai ihracatın 1980 öncesinde yatırımları gerçekleştirilen kesimlerden kaynaklandığı, 1980 sonrasında yatırımların düşüş göstermesi ise sinai ihracatımızda ana kaynağın, daha önce sağlanan üretimlerin ihracata yönlendirildiğini göstermektedir.

Türkiye'nin ihracat sorunu 1980 öncesinde genelde; iç üretim, iç talep hacmi ve bu ikisinin arasındaki farktan oluşan fazlanın ihraç edilmesi olarak görülmüştür. 1980 sonrasında ise ihracatı özendirme ve vergi iadesi önlemlerinin yoğun bir biçimde uygulanmasıyla ihracat olgusu tek ve başlı başına bir politika olarak ele alınmıştır. Dış pazarlama, dış pazarlamada enformasyon sağlama, ilişki kurma, satış alanlarındaki teknik ve yöntemler sorunu da çeşitli kuruluşlar (İGEME gibi) aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştır.

1980 sonrası sinai ihracatı alt sektörlerle göre incelediğimizde dokuma, hazır giyim, deri, kâğıt ve kâğıt ürünleri, kimyasal gübre, kauçuk, lastik, cam ve camdan

(74) Bkz. II Bölüm Tablo I-B.

mamül eşya, çimento, demir-çelik, elektrikli makinalar ve ulaşım araçları gibi mallarda ihracat artışı görülmektedir. Belirttiğimiz bu mal gruplarının 1980'e kadar devam eden ithal-ikameci sanayileşme sonucunda kurulan ve belli bir düzeye kadar geliştikleri görülen alt sektörler olduğu görülmektedir.

Bu arada 1980 sonrası ihracatın arttırılmasında Türk lirasının sürekli devalüasyonlarla ucuzlatılmasının ve Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracatın giderek geniş boyutlara varmasının önemli etkenler olduğunu da unutmamak gereklidir.

Özetle; 1980 sonrası sınıai ihracatımızı değerlendirecek olursak 1980'e kadar ithal-ikameci sanayileşme politikası sonucu yapılan yatırımların 1980 sonrası görülen sınıai ihracat artışının en önemli nedeni olduğunu söyleyebiliriz. Eğer ithal-ikameci sanayileşme politikası ile bu yatırımlar yapılmamış olsaydı, ihracatı özendirme önlemleri, vergi iadesi veya devalüasyonlarla Türk lirasının ucuzlatılmasının, sınıai ihracatı tek başına arttırmaya yeterli olmayacağı ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan planlı döneme gelinceye kadar ihracatın yapısında önemli sayılabilecek bir değişiklik olmamış ve ihracat tarımsal niteliğini korumaya devam etmiştir. Ancak planlı dönemle birlikte ihracatın geliştirilmesi ve yapısının sınıai ürünler lehine değiştirilmesi gereği üzerinde önemle durulmaya başlanmıştır. Gerçekten, Türkiye'nin ihraç etmiş olduğu geleneksel tütün, pamuk, fındık, üzüm, incir gibi tarımsal ürünlerin ekonomik kalkınma ile birlikte hızla artan ithalatı finanse etmediği zamanla görülerek ve planlı dönem süresince izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasının da etkisiyle sınıai nitelik taşıyan işlenmiş ürün üretimi ve ihracatı özendirilmiş, ihracatın yapısının sınıai ürünler lehine kaydırılması için çaba gösterilmiştir.

Dışa bağımlı ve içe dönük bir yapı gösteren sanayimizin ihracat olanakları, korumacı politikalar, ithal ikamesi yapılacak sektörlerin iyi belirlenememesi ve

yapısal nedenlerden ötürü kısıtlı kalmaktadır. Dolayısıyla sanayilerimizin dış piyasalara açılabilen ölçekte kurulmuş ve verimli çalışan, içsel ve dışsal ekonomiler yaratabilen, maliyet, kalite ve pazarlama alanlarında uluslararası rekabete gücü olan bir yapıya erişebilmesi, üretim ve ihracatta birbirlerini geliştirici nitelikleri olan köklü ekonomik önlemlerin alınmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Sanayi ürünleri ihracatımızın değer ve miktar olarak arttırılması, bileşiminin talep ve fiyat özellikleri uzun dönemde daha elverişli mallarla güçlendirilmesi, mal ve pazar olarak çeşitlendirilmesi ancak bu şekilde mümkün olabilecektir.

Türkiye'de 1964-1979 yılları arasında; ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulamaları ve kalkınmada, sanayileşmenin motor görevini üstlenen sektör olarak düşünülmesi sonucu, hızlı bir gelişme görülmüştür. Planlı dönem başında ithal-ikameci sanayileşmenin birinci aşaması olan tüketim malları sanayi mallarının üretimleri ve ikinci aşaması olan dayanıklı tüketim mallarında da yerli üretim büyük ölçüde tamamlanmıştır. Daha sonra ise yatırım malları sanayileri üretimlerinin sağlanması yönünde gerekli potansiyel mevcut hale gelmiştir. Planlı dönem içerisinde Türkiye'de standart uluslararası ticaret sınıflamasına göre sanayi gelişiminin oldukça hızlı olduğu görülmektedir. Bu sınıflamaya göre en hızlı sanayi ürün gelişimi çeşitli hazır eşya ile makine ve ulaşım teçhizatında görülmüş, kimyasal maddeler ve işlenmiş

ürünler ihracatında önemli sayılabilecek ölçüde artışlar olmuştur. 1970'li yıllarda sinai nitelikteki işlenmiş ürünlerin toplam ihracat içindeki payları genel olarak küçük olduğu için bu gelişme, artan ithalatı finanse etmede yetersiz kalmıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye ihracatında standart uluslararası ticaret sınıflamasına göre gıda maddeleri, canlı hayvanlar, yenilmeyen maddeler ile içki-tütün gibi tarımsal kökenli ürünler nisbi önlemlerini korumaya devam etmiştir.

Türkiye'de sanayii, aynı mali üreten çok sayıda firmanın çağdaş teknolojik ölçülere göre çok düşük ölçekli üretimde bulunduğu bir yapıya sahiptir. Dokuma ve bir ölçüde de gıda sektörleri dışında sanayide dev görünen üretim birimlerinin uluslararası piyasada boy ölçüşen firmalar karşısında küçük kalmaktadır.

Aşırı devalüasyonlar ve bir kısım olağanüstü önlemlerle sinai ürün ihracatının geçici bir süre arttırılması olanağı vardır. Ancak uzun dönemde sinai ürün ihracatının sağlanması, süreklilik kazanması olanağı çok sınırlıdır.

24 Ocak Kararlarıyla ihracatı özendirme önlemleri ile dövizin (doların) Türk lirası cinsinden maliyeti giderek artmıştır. İhracat taahhüdü (gerçekleşmesi değil) karşılığı açılan kredilerin Türk lirası tutarının dolar olarak taahhüt edilen oranı 1980'de 39, 1981 de 48 ve 1982 de 80 TL olmuştur. Kısaca bir dolar ihracatın sağlanması için giderek daha çok Türk Lirası ödendiği anla-

şılmaktadır. İhracat kredilerinin faiz oranlarının, ihracatı teşvik fonundan % 15, bankalar sisteminden % 22-30 dolayında olduğu dikkate alınırca, kaynakların çok büyük ölçüde ihracatı arttırmak üzere kullanıldığı sonucuna varılabilir.

Görüldüğü gibi 24 Ocak kararlarıyla ihracatı özellikle sınai ürün ihracatını arttırmak üzere getirilen önlemler genellikle parasaldır. Oysa sınai ürün ihracatı fiyatındansa maliyet ve nitelik sorunudur.

1980 li yıllarda Türkiye henüz belli başlı sınai ürün ihracatçıları sınıfına dahil edilmemekle birlikte (1984 yılı Dünya bankası raporunda başlıca sınai mamül ihracatçısı gelişmekte olan ülkeler olarak; Arjantin, Brezilya, Yunanistan, Hong-Kong, Güney Kore, Filipinler, İsrail, Portekiz, Singapur, Güney Afrika, Tayland ve Yugoslavya kabul edilmiştir) İhracatın yapısında önemli bir değişme olduğu görülür. Hammadde ihracatı mamül madde ihracatının 1981 de toplamdaki payı % 63'e düşerken, mamül madde ihracatının payı % 37'ye yükselmiştir.

1980'lerde dış konjonktürün olumsuz olmakla birlikte Türkiye açısından olumlu öğeler taşıdığını da belirtmekte yarar görmekteyiz. Dünya ticaretinin durakladığı bu dönemde bölgemizde petrol kökenli talep canlılığını sürdürmüştü ve özellikle 1979 petrol fiyatları artışını izleyen yıllarda petrol ihracatçısı ülkelerin ithalat talebi önemli ölçüde artmıştır. Bunun yanında 1980'li

yılların bölgedeki diğer bir gelişmesi olan İran-İrak savaşı da sonuçta ihracatımızın önemli bir kısmını İran'a yöneltecek kadar etkili olmuştur. Örnek vermek gerekirse 1980 yılının ilk 11 ayında İslam Ülkelerine yapılan 497 milyon dolarlık ihracat, 1981 yılının aynı döneminde % 200 artarak 1 Milyar 500 milyon dolara ulaşmıştır.

1980 sonrasında OECD ülkelerine yapılan ihracatımızda ise düşüş görülmektedir (1979'da 53,9 dan, 1985'e % 51,5), aynı şekilde Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerine ihracatımızda da bir gerileme görülmektedir. Buna karşın, İslam Ülkelerine yapılan genel ihracattaki artış, % 700'ün üzerinde görülen ihracat artışının bir başka nedenini de ortaya koymaktadır.

Bu süreç aslında doğal bir süreç kabul edilebilir. Çünkü Türkiye'nin sanayi mallarını daha çok nispeten geri kalmış ülkelere satacağı açıktır.

Planlı dönemde yaratılan, ithal-ikamesinde en büyük pay, taşıt araç ve gereçleri ile petrol ürünleri, cam, kimya, demirçelik, çimento ve lastik sanayilerinde ait olmuştur. Bunları sırasıyla makina, elektrik makinaları ve kömür sanayileri izlemektedir. Bu sanayi dalları 10 yıllık bir dönemde toplam ithal ikamesinin % 91'ini yaratmıştır.

1980 sonrası ihracatın alt sektörlerle göre dağılımı incelendiğinde ise dokuma, hazır giyim, deri, kürk işleme, ağaç, mobilya-mefruhat, kâğıt ve kâğıt ürünleri,

kimyasal gübre, petro-kimya, petrol arıtımı, kauçuk ve lastik ürünleri, cam ve camdan mamül eşya, çimento, demir-çelik, elektrikli makinalar ve ulaşım araçlarında büyük ihracat artışı görülmektedir.

Dikkat edilecek olursa 1980'e kadar devam eden ithal-ikameci sanayileşme sonucunda kurulan ve belli bir düzeye kadar geliştikleri görülen alt sanayi sektörlerinin ihracatında dikkate değer bir artış olmuştur. Bu artış daha önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz özendirme önlemlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebiliriz. Hatırlanacağı üzere hükümetin dışarı açılma politikası izlemeye başlamasından sonra çeşitli sektörlerde şirket iflasları görülmeye başlanmıştı. Bu iflas olaylarının yetersiz teknoloji ve dışa açılabilen düzeye gelmeyen şirketlerde olduğunu ifade edebiliriz. Kısaca 24 Ocak kararları öncesinde ihracata yönelik gelişebilecek sanayi kuruluşlarının ikameci-sanayileşme ile kurulmuş olması, 24 Ocak kararları ile getirilen yeni özendirmeler ve sürekli devalüasyonlarla Türk lirasının ucuzlatılması sinai ihracatın artmasında asıl neden olmuştur.

Sinai ürünlerimizin gerek teknoloji, gerekse maliyet yönünden gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek düzeye gelebilmeleri ve sanayi ürünlerimizin gelişmiş ülkelere de yapılması dileğimizdir. Ancak 1980'li yıllara kadar ithal-ikameci ve korumacı bir politikayla gelişen

sanayimiz ihracatının, sürekli arttırılabilmesinin ise yapılacak yeni sınaî yatırımlara bağlı olacağı da açıktır.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

AKALIN, Ünal

:"Sınai Mal İhracı ve Sorunları"
Cumhuriyetin 50. Yılında Türki-
ye'de Sanayileşme ve Sorunları
Semineri, A.Ü. SBF Ya.No.382,
Maliye Enstitüsü Ya.No.36,
Ankara, 28-31 Ocak 1974.

ALKİN, Erdoğan

:"Kur Politikası", 2. İktisat
Kongresi, Dış İlişkiler Komis-
yonu Tebliğleri, Ankara, 1981.

ALPAR, Cem

:"Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ti-
caret Sorunları ve Sanayileşme"
Ankara, 1982.

BORATAV, Korkut

:"İktisat Politikası Alternatif-
leri Üzerine Bir Deneme",
KRİZİN GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'NİN
ALTERNATİF SORUNU, İstanbul,
1981 .

-
- : "1984'e Girerken Türkiye Ekono-
misi Başlıca Sorun ve Öneriler"
Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz
Ticaret Odaları ve Borsaları
Birliği, Ankara, 1983.
-
- : "Cumhuriyet Döneminde İstatis-
tiklerle Türkiye", TTSDTO ve
Borsaları Birliği, Ankara,
1983.
- D.İ.E. : "Türkiye İstatistik Yıllığı
1985", Ankara, 1985.
- D.İ.E. : "Dış Ticaret İstatistikleri
1985", DİE Ya.No.1217, Ankara,
1987.
- D.İ.E. : "Aylık Dış Ticaret Özetleri",
DİE Dış Ticaret İstatistikleri
Şubesi.
- D.İ.E. : Milli Gelir Tahminleri, DİE
Milli Gelir İstatistikleri.
- D.P.T. : I.B.Y.K.P., Ankara, 1963.
- D.P.T. : II.B.Y.K.P., Ankara, 1968.
- D.P.T. : III.B.Y.K.P., BPT Ya.No.1272
Ankara, 1973.

- D.P.T. :IV.B.Y.K.P., DPT. Ya.No.1664,
Ankara, 1979.
- D.P.T. :V.B.Y.K.P., DPT.Ya.No.1974,
Ankara, 1985.
- D.P.T. :I.B.Y.K.P., 1971 Yılı Programı,
DPT. Ya.No.10, Ankara, 1971.
- D.P.T. :Yıllık Programlar.
- D.P.T. :V.B.Y.K. Destek Çalışmaları:1
"V.B.Y.K.P. Öncesinde Gelişme-
ler 1972-1983," DPT Ya.No.1975,
Ankara, Ocak 1985.
- D.P.T. :"İmalat Sanayii II - III," V.
BYKP. Tanıtıcı Yayınlar Seri-
si, No : 4, Ankara, 1985.
- D.P.T. :"V.B.Y.K.P. Destek Çalışmala-
rı : 2, V.BYKP Döneminde Sek-
törel Gelişmeler" 1985-1989,"
DPT Ya.No.1975, Ankara, 1985.
-
- :"50 Yılda Türk Sanayii" Sanayi
ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara,
1973.
-
- :"50 Yılda Türkiye'de İhracatı
Teşvik Dedbirleri" Ticaret Ba-
kanlığı, Ankara, 1974.

- ERONAT, İlhan ; "Planlı Dönemde Türk Sanayii",
AİTİA Ya.No.62, Ankara, 1973.
- GÜRSOY, Bedri ; "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamu-
sal Kredi", CUMHURİYETİN 50.
YILINDA TÜRKİYEDE SANAYİLEŞME
VE SORUNLARI SEMİNERİ, A.Ü.SBF
Ya.No. 382, Maliye Ens. Ya.No.
36, Ankara, 28-31 Ocak 1974.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir ; "Kamu Kesiminde Sanayileşme",
CUMHURİYETİN 50. YILINDA TÜRKİYE-
DE SANAYİLEŞME VE SORUNLARI SEMİ-
NERİ, A.Ü.SBF.Ya.No.382, Mal.
Ens.Ya.No. 36, Ankara, 28 - 31
Ocak 1974.
- HAN, Ergül ; "Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve
Stratejisi", EİTİA Ya.No.205/134,
Eskişehir, 1978.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan ; "Ekonomi Sözlüğü", Büyük Fikir Ki-
tapları dizi, 15, 5.Basım, İstanbul,
1981.
- İBRAHİMOĞLU, Ertuğrul ; "Kalkınma Stratejisi Olarak İthal-
ikamesi ve Sorunları", CUMHURİYETİN
50. YILINDA TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME
VE SORUNLARI SEMİNERİ, A.Ü.SBF.Ya.
No.382, Mal. Ens. Ya.No.36, Ankara,
28-31 Ocak 1974.

- İBRAHİMHAKKIOĞLU, Nedim ; "Planlı Dönemde İhracatı Teşvik Politikası", İGEME 36 Nolu Dış Tic. Bülteni Eki No.107, Ankara, Eylül, 1986.
- İLKİN, Akın ; "Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi", İ.Ü. Ya.No.3175, İkt.Fak.Ya. No.498, 4.Baskı, İstanbul, 1983.
- İ.T.O. ; "Ekonomik Rapor", İTO Ya.No.1986,9 İstanbul, Mayıs, 1986.
- KARLUK, Rıdvan ; "Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi", EİTİA Ya.No. 237/158, Eskişehir, 1981.
- KAZGAN, Gülten ; "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", Altın Kitaplar Bilimsel Sorun-llar Dizisi, İstanbul, 1985.
- KEPENEK- Yakup ; "Gelişim Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi" ODTÜ İİBF Ya.No.46, Ankara, 1983.
- KEPENEK, Yakup ; "Sanayileşme Tartışmaları ve Türkiye'nin Sanayileşmesi", ODTÜ (Teksir), Ankara, 1982.

KILIÇBAY, Ahmet

:"Türkiye Ekonomisi", İş Bankası
Kültür Yayınları Genel Ya.No.
263, Ekonomi Dizi,i Ya.No.19,
Ankara, 1985.

KORUM, Uğur

:"Türk İmalat Sanayii ve İthal-
İkamesi (Bir Değerleme)", A.Ü.
SBF. Ya.No.408, Ankara, 1977.

MANİSALI, Erol

:"Gelişme Ekonomisi", İ.Ü.Ya.No.
2042, İkt.Fak.Ya.No.354, İstanbul,
1975.

MANİSALI, Erol

:"Türkiye'nin Yatırım Malları Sa-
navi ve Gelişme Olanakları",
CUMHURİYETİN 50. YILINDA TÜRKİYE-
DE SANAYİLEŞME VE SORUNLARI SEMİ-
NERİ, A.Ü. SBF Ya. No.382, Maliye
Ens. Ya.No.36, Ankara, 23-31 Ocak
1974.

ÖLÇEN, Ali Nejat

:"Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu",
ASO Yayınları, Ankara, 1967.

ÖNEY, Erden

:"İktisadi Planlama", Savaş Yayın-
ları, 4. Bası, Ankara, 1985.

SAVAŞ, Vural

:"Kalkınma Ekonomisi", Bursa İTİA
Ya.No.6, İstanbul, 1974.

SERİN, Necdet

:"Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası 1923-1973", A.Ü. Basımevi, Ankara, 1975.

SERİN, Necdet

:"Türk Sanayiinin Yapısal Görünümü", CUMHURİYETİN 50. YILINDA TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME VE SORUNLARI SEMİNERİ, A.Ü.SBF Ya.No.382, Maliye Ens. Ya.No.36, Ankara, 28-31 Ocak 1974.

SEYİDOĞLU, Halil

:"Türkiye Ekonomisi ve İstikrar Politikaları 1980-1985", TÜRKİYE-DE İHRACATI TEŞVİK ÖNLEMLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ, Marmara Üniversitesi TÜRKMER Yayınları, Arş.No.6, İstanbul, 1986.

SEYİDOĞLU, Halil

:"Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası", Turhan Kitapevi, Ankara, 1962.

SORAL, Erdoğan

:"Demokrasi Ekonomik Bunalım ve Emekçiler", Sevil Matbaası, Ankara, 1986.

TUNCA, Zafer

:"Türkiye İmalat Sanayiinde İthalikamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975)" İTÜKüt. Ya.No.1194, İstanbul, 1981.

T.O.B.

:İktisadi Raporlar (Çeşitli Sayı-
ları).

:T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış
Ticaret Müsteşarlığı, "Başlıca
Ekonomik Göstergeler", Ankara,
Aralık, 1985.

TÜZÜN, Gürel

: "İşbitiren Ekonomi, Liberalizm,
Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak",
EKONOMİK BUNALIM VE 24 OCAK KA-
RARLARI ÜZERİNE, Bilim ve Sanat
Yayınları, Gn.Ya.No.263, Ekonomi
Dizisi : 19, Ankara, 1985.

ŞİLGİN, Yüksel

: "20. Yüzyıl Dünya Ekonomisi",
İ.Ü.Ya.No.3114, İkt.Fak.Ya.No.
493, İstanbul, 1984.